

Albin Głowacki

Z DZIAŁALNOŚCI ZARZĄDU OBWODOWEGO ZPP
W IWANOWIE (W LATACH 1943—1946)

I

Obradujący w Moskwie konstytucyjny Zjazd Związku Patriotów Polskich w ZSRR (9—10 VI 1943 r.) zakończył formalnie wstępny etap tworzenia organizacji na szczeblu centralnym oraz nakreślił podstawowe kierunki pracy w dziedzinach: politycznej, organizacyjnej, kulturalno-oświatowej i opiekuńczej.

Realizacja postawionych przez Zjazd zadań spocząć miała w głównej mierze na terenowych instancjach Związku Patriotów Polskich (ZPP), posiadających możliwość bezpośredniego dotarcia do obywateli polskich.

Tworzenie tych instancji odbywało się odgórnie. Czyniono to tak dlatego, by możliwie w najszybszym czasie ująć w ramy organizacyjne większe środowiska polskie w Związku Radzieckim. W tym celu delegowano w teren pełnomocników i przedstawicieli Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich.

Do Iwanowa¹ skierowano w charakterze delegatki ZG ZPP żołnie-

¹ O działalności ZPP w Iwanowie pisali już Władysław Honkisz i Albin Głowacki. Pierwszy — opublikował artykuł w czasopiśmie „Z pola walki” 1976, nr 1, s. 178—183. Tekst ten — z niewielkimi zmianami — znalazł się wcześniej (w czerwcu 1975 r.) na łamach „Dziennika Łódzkiego” w trzyczęściowym cyklu *Przyczynek do współpracy Łódź-Iwanowo (Historyczna misja, nr 131, s. 3; Ludzie tworzą historię, nr 133, s. 3; Konkretna pomoc, nr 140, s. 3)*. O pierwszym zebraniu ZPP w Iwanowie pisał A. Głowacki w artykule *Więzy przyjaźni*. W 33 rocznicę założenia oddziału ZPP w Iwanowie („Głos Robotniczy” 1976, nr 191, s. 4, 5). Teksty W. Honkisz zawiera wiele błędów i nieścisłości. Z obowiązku wymienimy choćby niektóre. Otóż obw. iwanowski na przełomie lat 1943/1944 to nie tylko 4 rejony (s. 178). Początek działalności ZPP w Iwanowie przypada nie na czerwiec (!) — s. 178, lecz na sierpień 1943 r. Wtedy też odbyło się pierwsze zebranie Polaków. O tym, kto był prze-

rza-kościuszkowca — Stefanę Cieślikowską-Coben (dziś Sluczańska). Władze Związku wykorzystały fakt, że udawała się ona do Międzynarodowego Domu Dziecka koło Iwanowa, gdzie przebywała jej córka Irena, i upoważniły ją do przeprowadzenia prac organizacyjnych w celu utworzenia oddziału ZPP².

Dnia 11 VIII 1943 r. S. Cieślikowska-Coben była już w Iwanowie, gdzie wspólnie z przebywającym tu na leczeniu działaczem komunistycznym — Bronisławem Spychajem przystąpili do odszukiwania Polaków. W pracy tej spotkali się z wydatną pomocą i życzliwością miejscowych władz radzieckich. Między innymi przewodniczący Obwodowego Komitetu Wykonawczego Rad (Obłispolkom) oddał im do dyspozycji samochód osobowy, którym odwiedzali zakłady przemysłowe i mieszkania Polaków. Zarówno Stefania Coben, jak i Bronisław Spychaj wspominają spotkanie z robotniczą rodziną Ireny i Aleksandra Borowskich, która wyjechała z Łodzi w 1939 r. A. Borowski wówczas 48-letni — z zawodu cieśla budowlany — pracował w Iwanowie jako giser, zaś jego żona znalazła zatrudnienie w charakterze sanitariuszki w miejscowym ambulatorium. S. Coben pisała później o nich: „Wchodzimy do małej izdebki w domu fabrycznym i na powitanie powiadam: jak się macie, rodacy? Trudno mi opowiedzieć, jakie wrażenie zrobiły te słowa. Podaję rękę gospodarzowi i dłuższą chwilę patrzymy na siebie, nie wydobywając ani słowa. Łódzkiemu murarzowi, który przywykł do twardego życia, stanęły łzy w oczach [...] Po przedstawieniu się i powiedzeniu w dwóch słowach, w jakim celu przyjechałam, pytam się Borowskiego, czy nie zechciałby pomóc nam w pracy. Na to [on] bez wstępów [...] odpowiada: »Widać się znów do kupy zbieramy. A czemuż by nie pomagać?«³. W ten sposób A. Borowski został trzecim z ko-

wodniczącym Zarządu Obwodowego można się dowiedzieć nie tylko „z podpisów przesyłanej korespondencji” (s. 179), ale także z protokołów zebrania założycielskiego ZPP w Iwanowie i zebrania Prezydium ZG ZPP, na którym zatwierdzono składy Zarządów. Był nim nie Władysław Spychaj — lecz jego brat — Bronisław, a następnym nie Jan (s. 179) lecz Józef Stradomski. Maria Kosior działała w rejonie jurewieckim, a nie juriewskim (s. 179). Nazwa tego rejonu podana jest błędnie także na s. 180, 182. Wojciewska, Borowska, Pozner pracowali w KOS, a nie w Zarządzie Obwodowym (s. 180). B. Drobner zainicjował powołanie Komisji Opieki Społecznej nie po to, by zajmowała się działalnością społeczno-polityczną (s. 180, 182), ale by niosła materialne wsparcie potrzebującym. Niezbyt szczerze brzmi stwierdzenie autora o tym, że „[...] mimo dość skrupulatnych dociekań nie udało się pogłębić wiedzy o wszystkich ludziach, którzy kierowali działalnością Związku Patriotów Polskich na gościnnej ziemi iwanowskiej” (s. 179). O możliwościach niech świadczy choćby materiał wykorzystany w niniejszym artykule.

² M. Fornalska, *Pamiętnik matki*, Warszawa 1960, s. 703—707.

³ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN). Związek Patriotów Polskich w ZSRR. 1943—1946 (dalej ZPP), syg. 104, s. 6—7; por. „Wolna Polska” 1943, nr 26, s. 4.

lei członkiem grupki osób, przygotowującej ogólne zebranie Polaków Iwanowa.

Z myślą o nadaniu akcji organizacyjnej odpowiedniego rozgłosu, inicjatorzy powołania ZPP postarali się o przekazanie informacji o zebraniu przez lokalną rozgłośnię radiową oraz o zamieszczenie ogłoszenia w miejscowej gazecie „Raboczij Kraj”⁴. Równolegle do tego wywieszono ogłoszenia w języku polskim w tych zakładach pracy, gdzie zatrudnieni byli Polacy, zaś przewodniczący Oblispolkoma zobowiązał dyrektorów fabryk, by również oni ze swej strony powiadomili zainteresowanych robotników o zebraniu i ułatwili im uczestnictwo w nim⁵. Nadszedł wreszcie oczekiwany dzień. W niedzielę, 15 sierpnia 1943 r. o godz. 20⁰⁰, w sali pionierów w Parku Dziecięcym przy ul. Radzieckiej 22 (dziś al. Lenina) zebrało się prawie 70 osób⁶. Porządek dzienny tego spotkania obejmował zapoznanie obecnych z „Deklaracją ideową ZPP”, informację o Zjeździe ZPP⁷ i działalności Zarządu Głównego ZPP, wskazówki w sprawie organizacji placówki Związku w Iwanowie oraz dyskusję i wolne wnioski. Nastrój zebrania był bardzo uroczysty i poważny. „Jestem starym robotnikiem, bywałem nieraz w życiu na zebraniach — wspominał B. Spychaj — ale nigdy jeszcze nie przeżywałem tylu wzruszających chwil, jak na tym zebraniu [...] Większość [...] pierwszy raz spotkała się w tej sali [...] a wszyscy byli sobie tak bliscy [...] niezmiernie się radowali z faktu, że spotkało się większe grono Polaków, by radzić nad swoimi sprawami, by dowiedzieć się, co słychać u Polaków”⁸.

Zebranie otworzyła Stefania Coben, przewodniczył mu Bronisław Spychaj, a obowiązki sekretarza wypełniała Hanna Zachariasz⁹. Ona

⁴ „Raboczij Kraj” 1943, nr 168, s. 2.

⁵ AAN, ZPP, 104, s. 5.

⁶ „Raboczij Kraj” 1943, nr 168, s. 2.

⁷ Pisała o nim już wcześniej gazeta „Raboczij Kraj” 1943, nr 122, 123.

⁸ „Wolna Polska” 1943, nr 26, s. 4.

⁹ Hanna Zajdler — Zachariasz, córka Szmula, ur. 1907 r. w Będzinie. Trudne warunki życia spowodowały, że naukę przerwała po ukończeniu 6 klas. W latach 1922—1931 pracowała zarobkowo, udzielając prywatnych lekcji oraz jako wychowawczyni w pensjonacie dla dzieci i w przedszkolu. W 1931 r. wstąpiła do 2-letniego seminarium w Warszawie. Na przełomie lat 1932/1933 poznała w czasie nielegalnej pracy działacza komunistycznego — Szymona Zachariasza (m. in. był on w 1935 r. sekretarzem obwodu łódzkiego). Od 1933 r. została zatrudniona w sierocińcu oraz w przedszkolu w Warszawie. W latach 1936—1939 kierowała domem dziecka Fundacji Wawelberga w Warszawie. Po wybuchu wojny znalazła się w Białymstoku. Ukończyła tu 3-miesięczny kurs nauczycielski, po czym została zaangażowana do pracy w charakterze inspektora przedszkoli obwodu białostockiego. Na tym stanowisku pozostała do momentu napaści Niemiec hitlerowskich na ZSRR, kiedy to wraz z mężem, drogą przez Mińsk, ewakuowani zostali do jednego z kolchozów obw. saratow-

też odczytała „Deklarację ideową ZPP”. Następnie delegatka ZG przedstawiła obszerną informację o przebiegu Zjazdu i dotychczasowej działalności centralnych władz ZPP. Zebrani dowiedzieli się o utworzeniu polskiej Dywizji im. T. Kościuszki, o powstaniu Urzędu Zaopatrywania Polaków ewakuowanych z zachodnich obwodów Ukrainy i Białorusi oraz z Polski (Uprosobtorg) przy Ludowym Komisariacie Handlu ZSRR, jak również o stanie zaawansowania prac nad tworzeniem i rozwijaniem sieci szkolnictwa polskiego w ZSRR oraz o akcji wydawniczej ZPP¹⁰. Na zakończenie swej wypowiedzi S. Coben poinformowała, że w okresie organizacyjnym pełnomocnikiem ZG ZPP na miasto Iwanowo został mianowany B. Spychaj.

Z kolei rozpoczęła się ożywiona dyskusja. Zabierali w niej głos m. in. Wójcicka, Eugenia Strumwasser, dr Adler, Marcjanna Fornalska, dr Falik, Szarkowska, Mondheis, prof. Jarosław Kahl (siostrzeniec H. Sienkiewicza)¹¹. Z uznaniem wypowiadali się oni o inicjatywie utworzenia placówki ZPP, podkreślali pilną potrzebę organizowania szkol-

skiego. Następnie przeniesiono ich do Saratowa, gdzie pracowali w polskiej sekcji radiowej. Przez rok zatrudniona była też w domu dziecka w tym mieście. Latem 1943 r. — na mocy decyzji Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Komunistycznej — przeniosła się wraz z mężem do pracy w Międzynarodowym Domu Dziecka w Iwanowie. Od października 1943 r. do lipca 1944 r. była tam nauczycielką języka polskiego. Jednocześnie działała w ZPP jako sekretarz Zarządu Obwodowego. Powstanie w Moskwie Centralnego Biura Komunistów Polskich w ZSRR i zaangażowanie w nim Szymona Zachariasza spowodowało, że zmieniła miejsce pracy i 4 VII 1944 r. przybyła do Moskwy. Od 27 lipca została instruktorem Wydziału Krajowego ZG ZPP. Z dniem 23 I 1945 r. przeniesiono ją na etat kierownika sekcji pomocy po linii „Uprosobtorga” w Wydziale Opieki Społecznej. Następnie w okresie od 1 III—15 XI 1945 r., czyli do momentu wyjazdu do Polski, była kierownikiem kancelarii Wydziału Ogólnego ZG ZPP. W międzyczasie wykorzystywano ją również do pracy w terenie. Między innymi wraz z Józefem Kwiatkowskim wizytowała w kwietniu 1945 r. słabo pracujące placówki obwodowe ZPP w Kostromie i Wołogdzie, a także dwukrotnie gościła służbowo w Iwanowie (sierpień 1944 r., luty—marzec 1945 r.). Po wojnie zamieszkała w Warszawie, gdzie poświęciła się pracy społecznej, głównie w dziedzinie wychowania młodzieży. Por. Centralne Archiwum KC PZPR (dalej CA KC PZPR), Związek Patriotów Polskich w ZSRR (dalej ZPP), syg. 216/18, s. 16, 18a, 58a, 62, 67, 69, 74, 103a; tamże, syg. 8886, podt. 2,teczka osobowa (dalej to.) Szymon Zachariasz s. 1—7; AAN, ZPP, 183, s. 66, 67, 82; syg. 189, k. 4, 8; syg. 194, s. 14; syg. 200, s. 65, 66, 68; syg. 1235, s. 92—94, 154—156, 159, 160, 169, 170; Fornalska, *op. cit.*, s. 698, 715; Relacja ustna H. Zachariasz z 11 VI 1977 r. — w posiadaniu autora.

¹⁰ Dotychczasowe sprawy wychodźstwa polskiego w ZSRR omawiała już niejednokrotnie miejscowa gazeta „Raboczij Kraj”, por.: 1942, nr 3, 21, 80; 1943, nr 51, 85, 91, 96, 97, 99.

¹¹ Prof. Jarosław Kahl przebywał w Iwanowie od 1915 r. Był tutaj kierownikiem katedry kreslarstwa w Instytucie Włókienniczym. Por. AAN, ZPP, 732, s. 197.

nictwa polskiego, zwracali uwagę na znaczenie kultywowania kultury polskiej wśród wychodźstwa. Podnosili sprawy rekrutacji ludzi różnych narodowości do Dywizji im. T. Kościuszki, wyrażali wiarę w ostateczne rozgromienie wroga, zapewniali o swej ofiarnej pracy na zapleczu. W podsumowaniu S. Coben ustosunkowała się do głosów dyskutantów, podkreślając przy tym zdrowy duch panujący wśród Polaków Iwanowa, dowodem czego były bardzo pochlebne opinie o ich pracy, jakie usłyszała od pięciu dyrektorów odwiedzanych przedsiębiorstw. Na zakończenie zebrani uchwalili jednomyślnie wniosek, zgłoszony przez prof. J. Kahla, by podziękować władzom Związku za zorganizowanie oddziału ZPP w Iwanowie.

Kierownictwo nowej placówki zostało powierzone pięcioosobowemu Zarządowi. Na jego pierwszym posiedzeniu — z udziałem S. Coben — omówiono najbliższe zadania oraz dokonano podziału funkcji. Przewodniczącym Zarządu został B. Spychaj, a sekretarzem — H. Zachariasz. Członkiem Zarządu był wtedy m. in. A. Borowski¹². Po dokooptowaniu jeszcze dwóch osób z największych polskich skupisk rejonowych, Zarząd ten miał otrzymać kompetencje Zarządu Obwodowego ZPP¹³. Instancje tego szczebla tworzone bowiem wówczas na tych obszarach, które zamieszkiwało minimum 500 obywateli polskich.

Zgodnie z przyjętą przez ZG procedurą — do momentu zatwierdzenia przez Prezydium ZG ZPP składu osobowego Zarządu Obwodowego, Zarząd Główny działał na terenie przez wyznaczonych przez siebie przedstawicieli. Ich zadaniem było m. in. skompletowanie Komitetów Organizacyjnych ZPP, stanowiących *de facto* Zarządy ZPP.

W przypadku Iwanowa, gdzie powstała jedna z pierwszych na terenie ZSRR placówek Związku, zatwierdzenie składu Tymczasowego Zarządu Obwodowego nastąpiło na posiedzeniu Prezydium ZG ZPP w dniu 22 IX 1943 r.¹⁴ W jego skład wówczas wchodził: Bronisław Spychaj —

¹² Aleksander Borowski, któremu wówczas powierzono w Zarządzie Obwodowym resort opieki społecznej został wkrótce powołany do wojska. Wcielono go do 4 Pułku Piechoty 2 Dywizji. W mundurze żołnierza zajmował różne stanowiska. Jako chorąży był zastępcą dowódcy kompanii transportowej 9 Pułku Piechoty 3 Dywizji, a następnie — do połowy września 1944 r. — członkiem Grupy Operacyjnej Zarządu Polityczno-Wychowawczego 1 Armii Wojska Polskiego. W grudniu 1944 r. por. A. Borowski pracował jako zastępca redaktora „Życia Warszawy”. Por. *Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945. Wybór dokumentów*, t. IV; Warszawa 1960, s. 256, 350, 452, 454, 541; „Zwyciężymy” 1943, nr 8, 10; „Nowe Widnokregi” 1943, nr 19, s. 7.

¹³ AAN, ZPP, 104, s. 1–11; Głowacki, *op. cit.*, s. 4, 5; „Wolna Polska” 1943, nr 26, s. 4.

¹⁴ *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. II, Warszawa 1975, s. 72.

przewodniczący, Anna Zachariasz — sekretarz, Aleksander Borowski, Hersz Gancarski¹⁵ i prof. Jarosław Kahl — członkowie.

Powierzenie stanowiska przewodniczącego B. Spychajowi nie było przypadkiem. Stanowiło wyraz uznania dla jego dotychczasowej, trudnej działalności zawodowego działacza komunistycznego. Urodził się on 2 XI 1902 r.¹⁶ w rodzinie robotniczej we wsi Ludwików pod Ostrowcem Świętokrzyskim (obecnie ul. Opatowska w Ostrowcu). Był jednym z pięciorga dzieci Wincentego i Katarzyny z Tarnowskich. Od najmłodszych lat musiał ciężko zarabiać na życie. Z tego powodu ukończył tylko 5 klas szkoły powszechnej. Trudna sytuacja materialna rodziny skłoniła go do poszukiwania pracy na obczyźnie. W końcu 1917 r. wyjechał na Węgry. Znalazł tam zatrudnienie w miejscowości Selip — początkowo w cukrowni, a następnie w budownictwie. Po roku wrócił jednak w rodzinne strony. W 1920 r. został wcielony do wojska. Choroba serca sprawiła, że uzyskał stąd czasowe zwolnienie. Ponownie — znów nie na długo — przywdział żołnierski mundur w 1922 r. Z tych samych co poprzednio przyczyn wrócił jednak wkrótce do cywila. Pracę zarobkową znalazł (nie bez kłopotów) w centralnej kuźni wagonowej zakładów ostrowieckich. Został tutaj zatrudniony jako pomocnik kowalski. W 1924 r. przyjęto go w szeregi KPP. Nieco wcześniej wstąpił do KZMP. W burzliwym dla Ostrowca 1924 r. pełnił funkcję łącznika, agitatora i kolportera partyjnego. W nocy z 10 na 11 VII 1925 r. wraz z bratem Władysławem i matką oraz innymi osobami znaleźli się w areszcie w Radomiu — z oskarżeniem o działalność komunistyczną. Dwudniowy proces w tej sprawie rozpoczął się 16 II 1926 r. w Sądzie Okręgowym w Radomiu. Na mocy wyroku B. Spychaj skazany został wtedy na 8 lat ciężkiego więzienia. Karę odbywał w Sandomierzu. Wskutek odwołania, złożonego w imieniu Bronisława Spychaja przez mecenasa Teodora Duracza z Warszawy, Sąd Apelacyjny w Lublinie zdecydował w dniu 13 VII 1926 r. zmniejszyć o połowę wymiar kary. B. Spychaj odsiadywał ją w więzieniu łomżyńskim. Po ogłoszeniu amnestii dla więźniów politycznych (7 IX 1928 r.) znalazł się na wolności. W Ostrowcu objął stanowisko etatowego sekretarza Komitetu Dzielnicegowego KPP. W końcu 1929 r. przygotowywał się w Warszawie do wy-

¹⁵ Hersz Gancarski ur. 1916 r. w Pszerowie, woj. kieleckie. Ukończył 7 klas. Z rodzinnych stron przeniósł się do Łodzi, gdzie pracował w jednej z fabryk włókienniczych. Stąd w 1939 r. wyruszył na wschód. Losy wojny rzuciły go do Iwanowa. Tutaj był członkiem Zarządu Obwodowego aż do czasu wyjazdu do Wojska Polskiego. Por. AAN, ZPP, 299, s. 14.

¹⁶ Inną datę urodzenia podają *Niektóre dane z życia i walki tow. B. Spychaja — Sobczyński Władysław*, CA KC PZPR, syg. 5417, poz. 1, to. Spychaj Bronisław, s. 1.

jazdu na szkolenie polityczne do ZSRR. Jednocześnie pracował z ramienia KPP w Łodzi, Warszawie, Zagłębiu Dąbrowskim i Poznaniu. Cały 1930 r. spędził na studiach prowadzonych przez Komunistyczną Międzynarodówkę Młodzieży w Moskwie. Po powrocie zamieszkał w Warszawie, gdzie działał w centralnych władzach KPP. Niebawem — jako Kazimierz Sobczyński — skierowany został do Grudziądza z zadaniem odbudowy rozbitej tam organizacji partyjnej. Na nowym terenie nie zdołał jednak rozwinąć szerszej działalności, gdyż po trzech miesiącach znowu został aresztowany (24 IV 1931 r.). Wyrok sądowy skazywał go na 8 lat więzienia. Karę odbywał w różnych miejscach. Trudne warunki więzienne spowodowały, że nabawił się gruźlicy płuc i gruźlicy kości międzyżebrowych. W tej sytuacji przewieziono go do szpitala. Dnia 21 X 1935 r. zezwolono mu na trzymiesięczną przerwę w odbywaniu kary (przedłużoną następnie o dalsze 3 miesiące). Dzięki temu znalazł się w sanatorium Brijuś w Otwocku. Nieustępliwa walka T. Duracza przyniosła odroczenie wykonywania reszty kary aż do momentu całkowitego wyzdrowienia B. Spychaja. Jego stan systematycznie bowiem pogarszał się. W dniu 3 XI 1938 r. został umieszczony w szpitalu Św. Ducha w Warszawie, a następnie operowany w II Klinice Chirurgicznej Uniwersytetu Warszawskiego. Po 4 miesiącach unieruchomienia w łóżku gipsowym rozpoczął naukę chodzenia.

Dnia 6 IX 1939 r. wraz z przyjaciółką — Heleną Woźniak — znaleźli się wśród rzeszy uciekinierów przed okupantem hitlerowskim. Różnymi środkami transportu dostali się 17 września do Zamościa. W połowie października tego roku byli już za Bugiem. Następnie drogą przez Włodzimierz Wołyński zawędrowali do miejscowości Rożyszcze pod Łuckiem. Tu B. Spychaj zgłosił się do pracy w Milicji Ludowej, ale stan zdrowia skłonił go do zrezygnowania z tegoż. W lutym 1940 r. skierowano go na dalsze, długie leczenie szpitalne w Iwanowie, gdzie jednocześnie dorabiał pełniąc funkcję szatniarza laziennego. Nieco podleczoney, włączył się w nurt życia społecznego wychodźstwa polskiego na terenie miasta i obwodu iwanowskiego. Wyrazem tego było kierowanie przezeń Zarządem Obwodowym ZPP¹⁷.

II

Rozwinięcie przez nowo wybrany Zarząd ZPP działalności organizacyjnej w terenie wymagało w pierwszej kolejności ustalenia miejsc

¹⁷ AAN, ZPP, 199, s. 38; syg. 458, s. 200; CA KC PZPR, syg. 5417, poz. 1, to. Spychaj Bronisław, s. 1—8; „Trybuna Ludu 1951, nr 271, s. 3; „Wolna Polska” 1945, nr 36, s. 1; Ludzie KPP, Warszawa 1954, s. 94—107; W. Rogala, *Ich walka. Syl-*

rozmieszczenia i ilości obywateli polskich. Pewne — niekompletne jednak — dane posiadały władze NKWD. Wynikało z nich, że na początku 1944 r. istniało 5 większych skupisk polskich w obw. iwanowskim. Były to: Iwanowo (150 osób), oraz rejony: gorochowiecki (ok. 500), makariewski (ok. 200), jurewiecki (60) i furmanowski (50). Dawało to w sumie ok. 960 osób. Dokładne ustalenie kontyngentu polskiego stało się możliwe dopiero po objechaniu poszczególnych regionów, a to — wobec rozległości obwodu, kłopotów komunikacyjnych i rozrzucenia ludności — nie było łatwe. Akcję tę zapoczątkował już w grudniu 1943 r. B. Spychaj. W ciągu 3 tygodni odwiedził on ewakuowanych Polaków w rejonach makariewskim i jurewieckim. W pierwszym, na odległych odcinkach leśnych, mieszkało już od 1940 r. ok. 200 osób. Byli wśród nich gajowi z lasów radziwiłowskich, osadnicy i wyżsi urzędnicy. Wszyscy oni żyli w trudnych warunkach. Dotyczyło to szczególnie wielodzietnych rodzin, których ojcowie zostali zmobilizowani do wojska. W większości ludzie ci nie ukrywali swego wrogiego stanowiska wobec władzy radzieckiej i niechęci do proponowanych przez lewicę zmian ustrojowych w przyszłej Polsce. U części osób widać było jednak już wtedy pewien przełom myślowy.

Poważny problem stanowiło tam zagadnienie stosunku do pracy (dodajmy: bardzo ciężkiej). Na jednym z odcinków leśnych spośród 113 osób zatrudnione były tylko 4. Wielu zdolnych do pracy zajmowało się spekulacją. Sprawą ZPP było zmienić tę niepokojącą sytuację, gdyż ludzie samowolnie przesiedlali się do kolchozów — i dokonano tego.

wetki rewolucjonistów kieleckich, Warszawa 1965, s. 189—218. B. Spychaj pracował w Zarządzie Obwodowym ZPP tak, jak na to pozwalał mu stan zdrowia. Mieszkał w Iwanowie na ul. Frołowski pier. 37, a następnie na ul. 1a Sibirskaja 7. Jako etatowy przewodniczący — do 1 VIII 1944 r. otrzymywał wynagrodzenie w wysokości 750—800 rb miesięcznie. Dnia 3 VIII 1944 r. — na wezwanie Zarządu Głównego — przybył do Moskwy, gdzie został instruktorem Wydziału Organizacyjnego. Od 1 X 1945 r. przeniesiono go czasowo na stanowisko sekretarza Zarządu Obwodowego ZPP w Moskwie. Po miesiącu pracował jako spiker, a następnie — dyrektor Radia ZPP. Z dniem 1 III 1945 r. zaangażowany został w charakterze redaktora Wydziału Kultury i Oświaty ZG ZPP. Jednocześnie — od początku tego roku — był przedstawicielem PPR przy ZG ZPP i uczestniczył w posiedzeniach Prezydium ZG ZPP. Do jego zadań należało wówczas m. in. rejestrowanie członków partii, przebywających na terenie ZSRR. Choć bardzo pragnął, nie dane było mu wrócić do wyzwolonego kraju. Ciężka choroba przerwała przedwcześnie jego życie. Zmarł w Moskwie 29 IX 1945 r. w wieku 43 lat. W uznaniu zasług KRN — dekretem z 3 V 1945 r. — przyznała mu Order Odrodzenia Polski IV klasy. Nie zdołał go odebrać, gdyż uroczystość dekoracji działaczy ZPP miała miejsce 26 I 1946 r. Por. CA KC PZPR, ZPP, 216/17, s. 2; syg. 216/18, s. 18a, 22, 43, 66a, 99; syg. 216/19, s. 2a, 6a, 12a; syg. 216/10, k. 3; AAN, ZPP, 104, s. 13; syg. 189, k. 6; syg. 337, s. 4; syg. 522, s. 313; syg. 458, s. 198, 199; „Głos Ludu” 1945, nr 261, s. 5; „Wolna Polska” 1944, nr 47, s. 1; 1945, nr 16, s. 3; 1945, nr 36, s. 1; 1946, nr 3, s. 1.

Innym zadaniem stało się szybkie dostarczenie potrzebującym pomocy materialnej oraz zorganizowanie polskiej szkoły dla ok. 60 dzieci z oddinków komsomolskiego i pierwszomajowego, urodzonych w latach 1930—1935¹⁸.

Posiadanie etatowego instruktora — Haliny Snarskiej¹⁹ — umożliwiło Zarządowi Obwodowemu wizytowanie kolejno innych rejonów. W marcu 1944 r. odwiedziła ona rej. gorochowiecki, w kwietniu — rejon wiaznikowski i kownowski, a B. Spychaj — Wiczugę. W trakcie pobytu zapoznali się oni tam z warunkami życia Polaków, organizowali lokalne Koła i Zarządy ZPP, powoływali Komisje Opieki Społecznej (KOS) oraz wygłaszali odczyty i przeprowadzali imprezy polityczne.

Z myślą o szybszej organizacji innych rejonów wezwano w marcu 1944 r. (za zgodą władz radzieckich) do Iwanowa przedstawicieli ludności polskiej z Włodzimierza i Gusia Chrystalnego. Celem spotkania było zorientowanie się w sytuacji tych obszarów, wręczenie pełnomocnictw dla przeprowadzenia tam spisu obywateli polskich oraz przygotowanie pierwszego zebrania organizacyjnego, na którym aktywiści obwodowi ZPP dokonaliby powołania miejscowych komórek Związku²⁰.

W połowie 1944 r. Zarząd Obwodowy zdołał zarejestrować ponad 1100 obywateli polskich. Ze względu na ruch ludności (m. in. samowolne przesiedlenia, mobilizacja do wojska, przybycie do Włodzimierza Polaków z Besarabii) nie były to jeszcze pełne dane. Poza Iwano-

¹⁸ AAN, ZPP, 104, s. 12, 13, 32, 36, 40, 41; syg. 955, k. 2, 10; „Wolna Polska” 1944, nr 24, s. 4.

¹⁹ Halina Snarska-Sokorska (dziś: Krzymowska), córka Mieczysława, ur. 23 VII 1920 r. w Berszadzie na Podolu. W latach II wojny światowej znalazła się w głębi terytorium ZSRR. Odpowiadając na apel ZPP, zgłosiła się ochotniczo do tworzonych jednostek polskich. Ukończyła szkołę podoficerską. W stopniu chorążego batalionu fizylierek była pod Lenino. Tam związała się bliżej z późniejszym mężem (wówczas zastępcą ds. polityczno-wychowawczych dowódcy Korpusu) — Włodzimierzem Sokorskim. Będąc ciężarną, przyjechała z nim do Iwanowa, gdzie została zostawiona pod opieką H. Zachariasz. Dnia 5 VII 1944 r. urodziła tu córkę Ewę. Od 26 do 12 VIII 1944 r. pracowała etatowo w charakterze instruktora iwanowskiego Zarządu Obwodowego ZPP. Następnie wyjechała do Charkowa. Również i tutaj podjęła w 1945 r. pracę w Zarządzie Obwodowym ZPP. We wrześniu tego roku została jego przewodniczącą. Do kraju wróciła z całą rodziną w grudniu 1945 r. Aktualnie jest profesorem w Instytucie Fizjologii i Biochemii Zwierząt/Wydziale Zootechnicznego Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie. Por. AAN, ZPP, 458, s. 197; syg. 522, s. 313; syg. 1248, s. 89, 100; syg. 1250, s. 42, 58, 70; CA KC PZPR, ZPP, 216/17, s. 7a; syg. 216/19, s. 7a; „Wolna Polska” 1943, nr 23, s. 2; J. Broniewska, *Z notatnika korespondenta wojennego*, t. I, Warszawa 1953, s. 284; W. Sokorski, *Notatki*, Warszawa 1976, s. 90—92; tegoż, *Tamte lata*, Warszawa 1979, s. 50, 64, 65, 98, 99, 162, 163, 171, 172, 187, 192.

²⁰ AAN, ZPP, 955, k. 2.

wem (210 osób) największe skupiska znajdowały się w rejonach gorochowieckim (ok. 300), makariewskim (205) — w obu głównie z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi — wiaznikowskim (137), kowrowskim (68), furmanowskim (50), jurowieckim i włodzimierskim (w obu po ok. 100 osób)²¹.

W tym okresie sieć organizacyjna ZPP na terenie obwodu obejmowała już pięć Zarządów Rejonowych ZPP: Furmanowo (przewodniczący — Gerc), Jurewiec (Wajsman), Kowrow (Kampelmacher), Makariew (Kryczek), Włodzimierz (Izaak Lebental) oraz dwa Koła ZPP — Guś Chrystalny i Kineszma. W Tejkowie i Wiaznikach wyznaczeni byli pełnomocnicy obwodowi: Stanisław Luboń i Janusz²².

Wobec tego, że na mocy decyzji Rady Najwyższej ZSRR utworzone zostały nowe obwody, m. in. włodzimierski (14 VIII 1944 r.) oraz kostromski (13 VIII 1944 r.) zaszła konieczność dokonania zmian w podziale terytorialnym obwodu iwanowskiego²³ i dostosowania do nich zasięgu działania Zarządu Obwodowego ZPP w Iwanowie. Odtąd obejmował on Zarządy Rejonowe w Furmanowie, Jurewcu, Kineszmie, Komsomolsku, Leżniewie i Tejkowie. Do czasu okrzepnięcia instancji ZPP w nowych obwodach, placówka w Iwanowie zorganizowała przejściowo Zarząd Międzyrejonowy w Kostromie, kierowany przez pełnomocnika z Iwanowa, a następnie opiekowała się Zarządami Obwodowymi w Kostromie i Włodzimierzu, zasilając je kadrowo. Również z myślą o nich odbyła się w Iwanowie (24—26 II 1945 r.) międzyobwodowa konferencja aktywu ZPP²⁴. Powyższe zmiany administracyjne korzystnie wpłynęły na łączność instancji ZPP z terenem.

W nowych granicach obw. iwanowskiego pozostało 750 obywateli polskich, w tym 225 Polaków, 450 Żydów, 75 Ukraińców i Białorusinów. Wspomniana liczba obejmuje również 165 dzieci w wieku do lat 16²⁵.

²¹ Tamże, syg. 104, s. 28, 34, 36, 37, 41, 45, 51; syg. 620, s. 10—13; syg. 640, s. 78. Niektóre dokumenty wymieniają liczbę 2000 osób dla obw. iwanowskiego. Por. AAN, ZPP, 452, s. 3.

²² AAN, ZPP, syg. 104, s. 30, 45, 53.

²³ Wydzielone zostały wówczas z niego rejony: Aleksandrow, gorochowiecki, Guś Chrystalny, Jurew Polski, kamieszkowski, kirzacki, kolczugiński, kowrowski, kurlowski, mielenkowski, niebytowski, nikołogorski, seliwanowski, sobinski, struninski, sudogodzki, suzdalski, wiaznikowski, włodzimierski — do obwodów Włodzimierz i częściowo Gorki (pewien obszar rej. gorochowieckiego) oraz rejony: kadyjski, makariewski i siemionowski — do obw. Kostroma. Por. „Wiedomostii Wierchnonogo Sowjeta Sojuza Sowietkich Socjalistycznych Respublik” 1944, nr 43, s. 4. Por. też: AAN, ZPP, 182, s. 19.

²⁴ AAN, ZPP, 105, s. 12; syg. 128, s. 31, 43; syg. 241, nlb; syg. 387, s. 39; syg. 791, k. 1; syg. 1233, nlb.

²⁵ Tamże, syg. 348, k. 24; syg. 759, s. 19; syg. 755, k. 150; syg. 761, k. 26.

Jaki procent spośród powyższego kontyngentu należał do ZPP — trudno jest dokładnie ustalić. Można przykładowo podać, że w I połowie 1944 r. spośród 147 dorosłych obywateli polskich z terenu Iwanowa, legitymacje Związku posiadało 100 osób²⁶.

Zarząd Obwodowy posiadał własny lokal — świetlicę z prasą polską i radziecką, czynny przez cały dzień (ul. Stanko 2). Stwarzało to przesłanki do utrzymywania ścisłej łączności Zarządu z członkami ZPP oraz umożliwiało organizowanie tu polskich spotkań i imprez²⁷.

Członkowie Zarządu Obwodowego zbierali się na swych posiedzeniach przeciętnie raz w miesiącu. Nadzór i kierownictwo pracą rejonów sprawowali poprzez wyjazdy w teren (12 w II półroczu 1944 r.) oraz za pomocą instrukcji, listów, telefonów i telegrafu. Korzystając z uprawnień instancji zwierzchniej, dokonywano nieraz zmian personalnych w podległych placówkach. W miarę potrzeby organizowano konferencje aktywu (2 w 1944 r.). Z dużym rozmachem przygotowana była międzyobwodowa narada działaczy ZPP z udziałem przedstawicieli gospodarzy oraz Jarosława, Kostromy, Włodzimierza i Wołogdy (Iwanowo, 24—26 II 1945 r.). Wraz z gośćmi przybyło na nią 160 osób. Uczestnicy obrad wysłuchali referatu o przyjaźni polsko-radzieckiej, złożyli sprawozdania obrazujące dorobek organizacji w różnych dziedzinach jej działalności oraz podzielili się doświadczeniami. W ocenie ich pracy nie brakło akcentów krytycznych: wskazywano na zbyt małe uaktywnienie wychodźstwa polskiego, apelowano o wzmożenie pracy politycznej i wykorzystanie w większym niż dotąd stopniu miejscowych możliwości na polu opieki społecznej.

Kolejna, ale już obwodowa konferencja aktywu miała miejsce 12 VIII 1945 r. w Iwanowie w Domu Kształcenia Partyjnego. Jej przedmiotem było omówienie aktualnej sytuacji w Polsce oraz złożenie sprawozdań z pracy przez delegatów rejonowych²⁸.

Należy wspomnieć, że w poczynaniach swych Zarząd Obwodowy był bardzo aktywnie wspierany przez następujące osoby z Iwanowa: pielęgniarkę Eugenię Strumwasser (przewodniczącą KOS), Judę Lewin, pracownika spółdzielni farbiarskiej Szymona Pozniera, krawcową Rachelę Poznańską oraz z rejonów: tokarza C. Gołędziner (Włodzimierz), studenta Izaaka Lebentala (Włodzimierz), Fajgenbauma (Kineszma), Kampelmachera (Kowrow), Berko Karpą (Furmanowo) oraz uczennicę Rufkę Reichman (Furmanowo). Tę ostatnią warto wymienić również z innego powodu. Otóż fakt, że młodzież rej. furmanowskiego (14—17-

²⁶ Tamże, syg. 104, s. 30.

²⁷ Tamże, syg. 105, s. 14; syg. 740, k. 16; syg. 791, s. 1; syg. 955, k. 2.

²⁸ Tamże, syg. 105, s. 12, 13; syg. 791, s. 1; syg. 955, k. 16; „Wolna Polska” 1945, nr 7, s. 4.

-letnia) chętnie garnęła się do pracy organizatorsko-społecznej, spowodował, iż H. Snarska zorganizowała ją 25 III 1944 r. w Koło Młodych. Wkrótce zrzeszało ono 14 dzieci, właśnie pod kierownictwem R. Reichman — uczennicy IX klasy, sekretarza Zarządu Rejonowego ZPP.

Generalnie odczuwano jednak dotkliwy brak aktywu, szczególnie w terenie²⁹. W takiej sytuacji ciężar działalności spoczywał na dwóch etatowych pracownikach Zarządu Obwodowego (przewodniczący i instruktor). Istotne znaczenie dla powodzenia przedsięwzięć ZPP miał ponadto fakt posiadania funduszy na działalność organizacyjną (tab. 1). Z tym bywało różnie.

Tabela 1

Przykładowy miesięczny budżet Zarządu Obwodowego ZPP
(1944 r.)

Wyszczególnienie	Suma w rb	%
Pobory pracowników etatowych	1 500	53,6
Delegacje	600	21,4
Wydatki kancelaryjne	200	7,1
Prasa	50	1,8
Dzierżawa lokalu	200	7,1
Remont bieżący lokalu	50	1,8
Wydatki na propagandę i agitację	100	3,6
Inne rozchody	100	3,6
Razem	2 800	100,0

Źródło: AAN, ZPP, 452, s. 85.

Wydaje się jednak, że aktywiści z Iwanowa zbyt mało wysiłku wkładali w znalezienie środków na miejscu, licząc głównie na dotacje z Zarządu Głównego ZPP (tab. 2).

Stosunkowo niewielka — w warunkach radzieckich — odległość między Iwanowem i Moskwą (318 km) stwarzała możliwość wzajemnych osobistych kontaktów działaczy ZPP szczebli centralnego i obwodowego, pozwalała na wymianę doświadczeń oraz uzyskanie z pierwszej ręki wyjaśnień i instrukcji. Już 23 XII 1943 r. gościł w Iwanowie Andrzej Witos, gdzie spotkał się z miejscowym aktywem. Tego samego dnia został jednak wezwany do natychmiastowego powrotu, gdyż Prezydium ZG zaplanowało nazajutrz spotkanie z J. Stalinem i W. Mołotowem w sprawie powołania Polskiego Komitetu Narodo-

²⁹ AAN, ZPP, 104. s. 15, 29—34, 37.

wego, w którym miał on wziąć udział³⁰. Z kolei w lutym 1944 r. przebywał w Iwanowie Bolesław Drobner, a w marcu i czerwcu tegoż roku — Włodzimierz Sokorski³¹. Do Moskwy wyjeżdżali służbowo Józef Stradomski (16—20 VII 1945 r., 24 XII 1945 r. — 4 I 1946 r.), Józef Błoniarczyk (21—26 VII 1945 r.), Sonia Drezner (16—31 V 1946 r.) i inni³².

Tabela 2

Działalność finansowa Zarządu Obwodowego ZPP w Iwanowie
(styczeń 1945 r. — maj 1946 r.)

Przychód			Rozchód		
wyszczególnienie	suma w rb	%	wydatki	suma w rb	%
Saldo z 1944 r.	3 200	9,7	organizacyjne	4 154,00	11,9
Opłaty za legitymacje	31	0,1	na imprezy	4 200,95	12,1
Wpisowe	31	0,1	na świetlicę	4 563,80	13,1
Składki członkowskie	2 343	7,1	pocztowe	3 502,15	10,0
Składki dobrowolne	2 562	7,7	kancelaryjne	456,73	1,3
Dotacje Zarządu Głównego			na utrzymanie lokalu	8 742,07	25,1
ZPP	24 900	75,3	na rozjazdy służbowe	5 730,30	16,5
			na zasiłki	3 465,00	10,0
Razem	33 067	100,0	razem	34 815,00	100,0

Zródło: AAN, ZPP, 492, s. 29.

Rezultaty organizacyjnej i kulturalnej pracy iwanowskiego Zarządu Obwodowego zyskały wysoką ocenę aparatu centralnego ZG ZPP. Niejednokrotnie służyły mu jako przykład właściwie rozumianej działalności instancji obwodowej ZPP³³. Zarząd Obwodowy zdobył sobie zaufanie i autorytet również wśród miejscowych władz i społeczeństwa. Wyrażało się to m. in. w aktywnej ich współpracy i pomocy dla ZPP oraz we wzajemnym udziale w imprezach kulturalnych i poli-

³⁰ A. Witos, *Wspomnienia z niedalekiej przeszłości. Polacy w Związku Radzieckim w latach 1940—1944*, CA KC PZPR, syg. 15 007, to.: Andrzej Witos, s. 5; tamże, Relacja Andrzeja Witosy nagrana w Łodzi 25 I 1965 r., s. 15; tenże, *Moja działalność w Związku Patriotów Polskich*, [w:] *Wspomnienia weteranów ruchu ludowego*, Warszawa 1968, s. 380—381.

³¹ CA KC PZPR, ZPP, 216/18, s. 5a, 85a, 86, 113a; AAN, ZPP 955, k. 1—3.

³² CA KC PZPR, ZPP, 216/18, s. 147a; syg. 216/19, s. 49, 65; AAN, ZPP, 229, s. 2. Sonia Drezner ur. 1914 r. w Warszawie, gdzie zdobyła zawód garbarza. Do Iwanowa przybyła z Uljanowska. Od 1 I do 21 V 1946 r. pracowała jako etatowy instruktor Zarządu Obwodowego ZPP.

³³ CA KC PZPR, ZPP, 216/4, t. 2, k. 203, 204; syg. 216/34, k. 4, 6, 7, 10, 13; „Wolna Polska” 1943, nr 31, s. 4.

tycznych³⁴. Ścisła więź łączyła aktyw ZPP z miejscowym wychodźstwem polskim. Nie chodziło tu jedynie o niesienie mu pomocy materialnej, o częste organizowanie obchodów rocznic państwowych, ale o podawanie pod publiczną ocenę efektów działania Zarządu ZPP. Przykładowo — 2 VII 1944 r. odbyło się w Iwanowie zebranie podsumowujące 10-miesięczny okres pracy Zarządu Obwodowego (w starych granicach administracyjnych). Oprócz Polonii miasta (100 osób) uczestniczyło w nim 17 delegatów rejonowych instancji ZPP. Przedstawione zostały sprawozdania z działalności organizacyjnej, kulturalno-oświatowej, opieki społecznej oraz finansowej. Reprezentanci rejonów wypowiadali się na temat sytuacji ludności i konieczności jej poprawy.

Tabela 3

Skład osobowy Zarządu Obwodowego ZPP w Iwanowie
(lata 1943—1946)

Funkcja	Imię i nazwisko	Okres działalności
Przewodniczący	Bronisław Spychaj	15.08.1943—31.07.1944
	Józef Stradomski	1.08.1944— 06.1946
Zastępca przewodniczącego	Julian Lewin	15.08.1944— 5.05.1945
Sekretarz odpowiedzialny	Hanna Zachariasz	15.08.1943— 3.07.1944
	Biterman	1944—1945
	Adam Pawlicki	21.03.1945—17.06.1946
Sekretarz techniczny	Stanisław Kieliszek	24.10.1944—20.05.1946
Skarbnik	Józef Stradomski	? —31.07.1944
Członkowie	Hersz Gancarski	15.08.1943—pol. 1944
	Aleksander Borowski	15.08.1943— 1943
	Jarosław Kahl	15.08.1943— ?
	Józef Błoniarczyk	05.1944— 05.1946
	Lejzer Rawicki	06.1944— ?
	Maria Kosior	07.1944— 1945
	Fruma Epsztejn	? — 03.1946
	Halina Snarska	26.01.1944—12.08.1944
	Julian Lewin	16.06.1944—15.08.1944
Instruktor	Sonia Drezner	1.01.1946—21.05.1946

Zródło: AAN, ZPP, 104, s. 1—11, 20, 29, 35, 42; syg. 105, s. 8, 16; syg. 190, nlb; syg. 229, s. 8, 9, 10, 13, 14; syg. 387 s. 3; syg. 290, k. 48; CA KC PZPR, ZPP, 216/18, s. 22, 76a; syg. 216/19, s. 6a, 5, 7, 19, 26a, 49, 63, 65, 68a; syg. 216/34, k. 52; *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. II, Warszawa 1975, s. 72.

³⁴ Por. AAN, ZPP, 791, k. 2.

ZPP objął wówczas siecią Zarządów Rejonowych (8) i Kół (2) ludność polską z 19 rejonów. Wybrano w nich 10 KOS. Spośród 1200 uchodźców — do Związku należało 360 osób, w tym z Iwanowa — 129 (czyli ok. 70% dorosłych tego miasta). Wszystkie większe skupiska polskie w obwodzie zostały zorganizowane. Pozytywna ocena działalności Zarządu Obwodowego oraz wytyczne na przyszłość znalazły odbicie w uchwalonej na zakończenie obrad rezolucji. Równocześnie delegaci rejonowi otrzymali instrukcje do pracy na najbliższą przyszłość³⁵. Następnego dnia — 3 lipca — miała miejsce specjalna odprawa (konferencja) wszystkich delegatów rejonowych ZPP i aktywu Iwanowa.

Skład Zarządu Osobowego ulegał zmianie, głównie na skutek wyjazdu części osób do pracy w Moskwie, do kraju oraz do Wojska Polskiego. W oparciu o materiały źródłowe udało się ustalić grono aktywu działające w latach 1943—1946: Biterman, J. Błoniarczyk, A. Borowski, S. Drezner, F. Epsztajn, H. Gancarski, J. Kahl, S. Kieliszek³⁶, M. Kosior, J. Lewin³⁷, A. Pawlicki, L. Rawicki³⁸, H. Snarska, B. Spychaj, J. Stradomski, H. Zachariasz (tab. 3).

³⁵ Tamże, syg. 104, s. 33—41; syg. 708, s. 64—66.

³⁶ Stanisław Kieliszek, syn Michała, ur. 13 X 1890 r. w Siedlcach. Ukończył szkołę średnią, został ekonomistą. Od 24 X 1944 r. przeniesiony został na mocy decyzji Miejskiego Komitetu WKP(b) w Iwanowie na stanowisko etatowego sekretarza technicznego Zarządu Obwodowego ZPP, które pełnił do 20 maja 1946 r. Por. AAN, ZPP, 229, s. 4, 5; syg. 387, s. 39; CA KC PZPR, ZPP, 216/19, s. 19, 63.

³⁷ Julian Lewin ur. się 1908 r. w Wilnie. Tu zdobył średnie wykształcenie. Od 1934 r. związał się z ruchem rewolucyjnym. Pracował w KPZB i KZMP. Był więźniem sanacji. Wybuch wojny zastał go w Warszawie. Aż do napaści Niemiec na ZSRR przebywał w Białymstoku. Stąd został ewakuowany do obw. Saratów. Dzięki pośrednictwu H. i S. Zachariaszów uzyskał zgodę na wyjazd do siostry w Iwanowie, gdzie przez pewien czas leczył się. Następnie podjął działalność w ZPP. Między innymi został przewodniczącym KOS, był instruktorem Zarządu Obwodowego, a potem zastępcą przewodniczącego Zarządu Obwodowego. Z ramienia ZG ZPP — w okresie marzec—kwiecień 1945 r. delegowano go wraz z Artemiuszem Warnawinem do Wilna z zadaniem wyjaśnienia warunków i ożywienia pracy Zarządu Republikańskiego ZPP. Do kraju wyjechał na początku maja 1945 r. Uczestniczył w I Zjeździe PPR i Kongresie Zjednoczeniowym w 1948 r. Był sekretarzem Komitetów Wojewódzkich PZPR w Kielcach i Szczecinie. Następnie pracował w Ministerstwie Przemysłu Materiałów Budowlanych. Od początku lat sześćdziesiątych jest na emeryturze. Por. CA KC PZPR, ZPP, 216/11, k. 97; syg. 216/18, s. 18a, 66, 74, 76a; syg. 216/19, s. 5, 7; AAN, ZPP, 179, s. 100—104; syg. 190, nlb; syg. 197, s. 130; syg. 458, s. 134; syg. 522, s. 315; syg. 1382, s. 44, 47—49; Relacja ustna Juliana Lewina z 10 VI 1977 r. — w posiadaniu autora.

³⁸ Lejzer Rawicki ur. się 1921 r. w Warszawie. Ukończył 8 klas. Pracował w charakterze pomocnika majstra tkackiego. W ZSRR znalazł się w grudniu 1939 r., po opuszczeniu twierdzy modlińskiej. Od czerwca 1944 r. był przewodniczącym Zarządu Rejonowego ZPP w Leżniewie. Por. AAN, ZPP, 229, s. 10.

III

Pierwszą dużą akcją polityczną, przeprowadzoną z inicjatywy ZPP wśród wychodźstwa polskiego w ZSRR były uroczyste obchody 25-lecia niepodległości państwa polskiego. W Iwanowie impreza taka odbyła się 14 XI 1943 r. Przygotowywano ją z niezwykłą starannością. Miejscowe władze okazywały organizatorom w ich poczynaniach wszechstronną pomoc, m. in. oddały do ich dyspozycji salę w centrum miasta (Dom Kultury Spółdzielczości Pracy, ul. Pocztowa), umożliwiły otrzymanie materiałów dekoracyjnych, zorganizowanie bufetu, poinformowanie ludności polskiej o uroczystości drogą radiową i w prasie oraz zapewniły udział orkiestry lotewskiej, która powstała w Iwanowie³⁹. Za jej to sprawą uczestnicy wieczornicy doznali najgłębszych wzruszeń.

Ze względu na stan zdrowia B. Spychaja, ciężar przygotowań obchodów wzięła na siebie H. Zachariasz (sprawy organizacyjne i występy artystyczne) oraz E. Strumawsser (referat polityczny). H. Zachariasz wspomina, że wiele razy spotykała się z członkami orkiestry estońskiej, by przygotować wspólnie hymn polski. Ona śpiewała go, muzycy zapisywali nuty, następnie przegrywali je, konfrontowali brzmienie z „ekspertem” i korygowali błędy. Wysiłek ten sownie się opłacił.

Poza tym H. Zachariasz przygotowała występy młodzieży polskiej z Międzynarodowego Domu Dziecka (śpiewy, deklamacje)⁴⁰. Marcjanna Fornalska tak pisze o organizatorkach imprezy: „Idąc z Hanką [Zachariasz — A. G.] i z towarzyszką Genią Strumieniową, która też pracowała w Iwanowie, widziałem, jak się denerwują. Wciąż powtarzały: — Ach żeby tylko się udało, żeby tylko ludzie się zeszli! To znowu któraś z nich: — Żeby tylko to przemówienie dobrze wyszło!”⁴¹.

Ich obawy okazały się płonne. Na uroczystość przybyło bowiem ok. 150 osób, w tym również przedstawiciele władz radzieckich. Sala udekorowana była flagami państwowymi Polski i ZSSR oraz hasłami w dwóch językach. Na scenie wisiało ponadto godło polskie i hasło: „Niech żyje wolna, niepodległa, demokratyczna Polska!”. „Wyczuwało się jakieś niezwykle podniecenie; co jakiś czas przyciszony szept, delikatne poruszenie — ale to wszystko jakby w oczekiwaniu czegoś nadzwyczajnego i uroczystego”⁴². Zagajenia imprezy dokonała H. Zachariasz, podkreślając w nim znaczenie pomocy Kraju Rad dla wychodźstwa polskiego

³⁹ Por. „Raboczij Kraj” 1942, nr 119, s. 2.

⁴⁰ Relacja ustna H. Zachariasz z 11 VI 1977 r.

⁴¹ Fornalska, *op. cit.*, s. 707.

⁴² Tamże, s. 708.

i dla odbudowy przyszłej nowej Polski. Zebrani uczcili pamięć rodaków, poległych w walce i wymordowanych przez hitlerowców. Następnie orkiestra odegrała *Jeszcze Polska nie zginęła* i *Międzynarodówkę*. Oddajmy znów głos M. Fornalskiej: „Oto słyszę muzykę — ale jaką muzykę, jaką melodię! Nie wiedziałam, gdzie jestem... jakbym przeniosła się w dawno nie widzianą krainę, ale tak cudną [...] i tak mi lekko, tak dobrze, chciałabym, żeby tak było już zawsze. Czuję, że łzy płyną mi z oczu [...] »Skąd ty, melodio, wzięłaś się tu? Czemuś ty mnie tak urzekła? [...] Przecież ja cię jeszcze dzieckiem słyszałam, aleś ty wtenczas była smutna, tęskna — a teraz, co w tobie za siła, co za urok« [...] Gdy za stołem prezydialnym usłyszałam głos tej pieśni, to była ona dla mnie całym światłem, jakimś cudem, który mnie przeniósł do rodzinnego kraju, do Polski — i był dla mnie, jak najśłodszy nektar”⁴³.

Referat polityczny, opracowany w oparciu o tezy nadesłane przez Zarząd Główny ZPP, wygłosiła E. Strumwasser. Szczególne miejsce poświęciła w nim omówieniu sojuszu polsko-radzieckiego i znaczenia tegoż dla ponownego odzyskania przez kraj niepodległości i jego odbudowy w demokratycznej formie ustrojowej. Następnie zebrani przyjęli burzą oklasków odczytane teksty depesz powitalnych Polaków z Iwanowa, skierowanych na ręce Józefa Stalina, Wandy Wasilewskiej i Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie⁴⁴.

W części artystycznej prezentowali się: orkiestra estońska, miejscowi Polacy i dzieci z Domu Dziecka. Cały wieczór upłynął jego uczestnikom w podniosłym, patriotycznym nastroju, przyczyniając się do zjednoczenia ich we wspólnej sprawie pracy i walki na rzecz zwycięstwa oraz rychłego powrotu do kraju⁴⁵.

W ramach kampanii politycznej, spowodowanej przez hitlerowską akcję propagandową wokół sprawy Katynia, odbyły się w Iwanowie dwa zebrania — aktywu ZPP i ogółu obywateli polskich. W pierwszym (6 II 1944 r.) uczestniczył przedstawiciel ZG ZPP — dr Bolesław Drobner. Wygłosił on referat, stanowiący przegląd aktualnej sytuacji politycznej ze szczególnym uwzględnieniem prowokacji hitlerowskiej. Drugie — ogólne zebranie, z udziałem delegatów rejonowych zorganizowano w 3 dni później w lokalu ZPP przy ul. Stanko 2. Referat wprowadzający przedstawiła wówczas H. Snarska. Zawarła w nim informacje o morderstwach hitlerowskich, wyrażając przekonanie, że wkrótce zostaną one sprawiedliwie ukarane. Podobny ton charakteryzował wypo-

⁴³ Tamże, s. 709, 710.

⁴⁴ AAN, ZPP, 708, s. 61—63.

⁴⁵ Tamże, syg. 104, s. 21—24; syg. 713, s. 67; „Wolna Polska” 1943, nr 36, s. 4.

wiedzi prof. J. Stradomskiego⁴⁶, E. Strumwasser, frontowca Kartaszeńskiego i innych. Na wniosek H. Zachariasz obecni zadeklarowali uczcić nadchodzącą 26 rocznicę powstania Armii Czerwonej uroczystym wieczorem oraz zebraniem środków na kolumnę czołgów — „Mścicieli Katyńia”, wnosząc od razu 8 tys. rb. Jednocześnie uchwalono rezolucję, potępiającą zgubną politykę rządu emigracyjnego w Londynie i domagającą się utworzenia „[...] prawdziwie demokratycznego Polskiego Ośrodka, który by godnie reprezentował najistotniejsze interesy narodu polskiego w polityce międzynarodowej [...] i wewnętrznej”⁴⁷. Podobny przebieg miały ogólne zebrania w 3 rejonach, w których istniały już wówczas Zarządy ZPP (Furmanowo, Jurewiec, Makariew)⁴⁸.

Do 1 VII 1944 r. zebrano na dobrojenie Armii Polskiej ok. 36 tys. rb. Największy wkład wniósł w tę akcję rej. kowrowski — 15, 8 tys. rb. Za pieniądze te latem 1944 r. został zakupiony i przekazany żołnierzom polskim czołg, o czym z satysfakcją zawiadamiał ofiarodawców zastępca kierownika Zarządu Głównego Formowania i Przygotowania Bojowego Wojsk Pancernych i Zmechanizowanych Armii Czerwonej — płk Lipodajew⁴⁹.

Na wiadomość o przyznaniu przez Prezydium KRN w lutym 1944 r. W. Wasilewskiej orderu Krzyża Grunwaldu I klasy, Zarząd Obwodowy ZPP w Iwanowie podjął akcję zbiórki środków pieniężnych na czołg „Wanda”⁵⁰.

Wieczornica, którą uczczono 26 rocznicę powstania Armii Czerwonej, odbyła się 25 II 1944 r. Zebrało się wówczas ok. 120 osób. Z referatem wystąpiła sekretarz Zarządu Obwodowego — H. Zachariasz. Uchwalono okolicznościową rezolucję, którą następnie przesłano na ręce W. Wasilewskiej. W części artystycznej brali udział amatorscy artyści spośród wychodźstwa polskiego oraz członkowie zaprzyjaźnionego zespołu łotewskiego⁵¹. Żywe zainteresowanie w środowisku Polaków

⁴⁶ Józef Stradomski, wówczas wykładowca fizyki w Instytucie Medycznym mieszkał w Iwanowie od 1915 r. Po wyjeździe do Moskwy B. Spychaja wyznaczony został na nieetatowego przewodniczącego Zarządu Obwodowego ZPP (sierpień 1944 r. — czerwiec 1946 r.). Dobra znajomość miejscowego środowiska ułatwiała mu bardzo załatwianie z władzami szeregu spraw ZPP. Wysoka ocena jego działalności znalazła wyraz w przyznaniu mu 30 VIII 1946 r. przez Prezydium ZG Srebrnego Krzyża Zasługi. Po wojnie nadal pozostał w Iwanowie. Por. AAN, ZPP, 732, s. 197; syg. 857, s. 2a; CA KC PZPR, ZPP, 216/11, k. 115; syg. 216/19, s. 6a.

⁴⁷ AAN, ZPP, 708, s. 57, 58.

⁴⁸ Tamże, syg. 104, s. 18—20; „Raboczij Kraj” 1944, nr 26, s. 2; 1944, nr 27, s. 2; 1944, nr 32, s. 1.

⁴⁹ AAN, ZPP, 104, s. 32, 33, 38; syg. 955, k. 11.

⁵⁰ Tamże, syg. 105, s. 15; syg. 1233, nlb; H. Zatorska, *Wanda Wasilewska*, Warszawa 1976, s. 91. Nie udało się ustalić globalnej sumy zebranej na ten czołg.

⁵¹ AAN, ZPP, 104, s. 18, 52.

Iwanowa wzbudziło spotkanie z płk. Włodzimierzem Sokorskim, byłym zastępcą ds. polityczno-wychowawczych dowódcy Korpusu, który przybył tutaj m. in. w sprawach rodzinnych (H. Snarska była wówczas jego żoną). Dnia 17 marca 1944 r. w siedzibie Zarządu Obwodowego wygłosił on prelekcję na temat „I Korpus Polski na froncie”. Następnie zebrani uchwalili rezolucję, witając z zadowoleniem przekształcenie Korpusu w Armię Polską w ZSRR⁵².

Dużą rangę nadano obchodom 150 rocznicy powstania kościuszkowskiego. Okolicznościowe imprezy odbyły się w Iwanowie oraz w rejonach: furmanowskim, jurewieckim i makariewskim. Przygotowano je w myśl odpowiedniej instrukcji ZG ZPP. W Iwanowie uroczysta wieczornica odbyła się 26 III 1944 r. w sali Komitetu Miejskiego WKP(b) przy ul. 12 grudnia 3 (obecnie F. Engelsa). Oprócz referatu politycznego, wygłoszonego przez członka Zarządu Obwodowego ZPP, uczestnicy obchodów obejrzeli filmy „Bitwa o Rosję” i dodatek „Walcząca Polska”. Ten ostatni został następnie przesłany do rozpowszechniania w Furmanowie i Włodzimierzu⁵³.

Niezwykle uroczystą oprawę otrzymały w 1944 r. obchody rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Zgodnie z instrukcjami ZG ZPP nosiły one charakter jedności i przyjaźni między narodami Polski i ZSRR. W odświętnie udekorowanej sali Domu Kultury Spółdzielczości Pracy (ul. Pocztowa) zgromadziło się wieczorem 3 V 1944 r. ponad 400 osób, z czego połowa reprezentowała miejscowe społeczeństwo radzieckie. Imprezę otworzył B. Spychaj. Zaprosił on do prezydium przedstawicieli partyjnych, administracyjnych i związkowych władz Iwanowa, przedstawiciela przebywającego tu rządu Estońskiej SRR oraz reprezentantów instancji ZPP. Referat wygłosił prof. J. Stradomski. Przedstawił w nim historyczne tło i znaczenie uchwalenia Konstytucji 3 Maja oraz nawiązał do współczesności przez mocne zaakcentowanie wymowy przyjaźni, zadzierzgniętej w latach wojny między wychodźstwem polskim a narodami Kraju Rad.

Następnie zabrał głos przewodniczący Miejskiego Komitetu Wykonawczego Rad, który przekazał zebrany serdeczne słowa powitania i zapewnienia o szczerzej przyjaźni Związku Radzieckiego i Polski. Gromkimi brawami zostały przyjęte listy powitalne — odczytane przez H. Zachariasz i E. Strumwasser, a skierowane w imieniu obecnych do W. Wasilewskiej, gen. Z. Berlinga oraz J. Stalina. Tradycyjnym już zwyczajem

⁵² Tamże, s. 19; „Raboczij Kraj” 1944, nr 53, s. 2; W. Sokorski był delegowany przez ZG ZPP do Iwanowa również w okresie 1—10 VI 1944 r. Por. CA KC PZPR, ZPP, 216/18, s. 5a.

⁵³ AAN, ZPP, 104, s. 14—15, 19, 20; „Raboczij Kraj” 1944, nr 60, s. 2.

jem odbyła się również część artystyczna — z udziałem polskich sił amatorskich, zespołu z Domu Kultury Iwanowa oraz estońskiej orkiestry towarzyszącej wszystkim uroczystościom ŻPP. Wieczór, upływający w podniosłym nastroju zakończył się imprezą taneczną. W podobnym duchu przebiegały uroczystości 3-majowe w rejonach⁵⁴.

Powyższa rocznica narodowa stała się dla działaczy ŻPP obwodu iwanowskiego pretekstem do zebrania i przesłania podarunków dla żołnierzy 1 Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki. W odpowiedzi na to wymowne świadectwo więzi Polaków zaplecza z wojskiem, kościuszkowcy pisali m. in. „Podarki Wasze przyjęliśmy ze wzruszeniem, a równocześnie z zażenowaniem [...] wiemy, jak trudno wystarać się o ów kawałek płótna na chusteczkę, czy kołnierzyk, o zeszyt, paczkę papierosów, bieliznę”⁵⁵.

Obywatele polscy obw. iwanowskiego z uwagą i zainteresowaniem śledzili wizytę delegacji KRN, przybyłej 16 V 1944 r. do Moskwy na rozmowy z rządem radzieckim i ŻG ŻPP. W czerwcu tego roku na ogólnym wiecu uchwalili i przesłali do ŻG ŻPP rezolucję witającą z zadowoleniem fakt przybycia pełnomocników KRN. Z treścią odnośnej uchwały ŻG ŻPP, wyrażającej jego stosunek do kraju, a zamieszczonej w „Prawdzie” 1 VII 1944 r. Polacy Iwanowa zostali zapoznani na ogólnym zebraniu już następnego dnia⁵⁶.

Podobnie jak przed rokiem, 11 XI 1944 r. uroczystości obchodzono w Iwanowie i rejonach XXVI rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę. Wśród 250 uczestników zebrania w Domu Kultury Spółdzielczości Pracy znalazło się wielu gości, reprezentujących społeczeństwo radzieckie. Z referatem wystąpił przewodniczący Zarządu Obwodowego — J. Stradomski. Przemawiał również zastępca przewodniczącego Oblispolkoma, Zgromadzeni uchwalili depeşe powitalne do KRN, PKWN, Z. Berlinga, W. Wasilewskiej i J. Stalina. Po części oficjalnej imprezy miały miejsce występy artystyczne. Uroczystość wykorzystano dla zorganizowania loterii fantowej i zbiórki pieniężnej z przeznaczeniem na pomoc dla ludności zniszczonej Warszawy⁵⁷. Akcję tę kontynuowano również w okresie późniejszym. Przyniosła ona ogółem 53 734,2 rb, z czego 31,30% gotówką, a resztę — obligacjami⁵⁸.

⁵⁴ AAN, ZPP, 104, s. 25—27, 32, 53—56; „Raboczij Kraj” 1944, nr 86, s. 2.

⁵⁵ „Wolna Polska” 1944, nr 26, s. 2.

⁵⁶ AAN, ZPP, 104, s. 39; tamże, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, sygn. I/10, k. 4; „Wolna Polska” 1944, nr 21; 1944, nr 25, s. 2.

⁵⁷ AAN, ZPP, 104, s. 43, 44; sygn. 105, s. 15; sygn. 712, s. 118, 120, 121, 124, 125; „Raboczij Kraj” 1944, nr 223, s. 2; „Wolna Polska” 1945, nr 5, s. 4; 1945, nr 8—9, s. 2; 1945, nr 21, s. 4; 1945, nr 26, s. 4.

⁵⁸ AAN, ZPP, 492, s. 29.

Wyzwolenie lewobrzeżnej Warszawy (17 I 1945 r.) upamiętnione zostało uroczystym zebraniem oraz radiowym wystąpieniem w miejscowej rozgłośni — przedstawiciela Zarządu Obwodowego. Tradycyjnie wysłano również okolicznościową depezę do ZG ZPP⁵⁹.

Inne znamienne i długo oczekiwane wydarzenie — Dzień Zwycięstwa — 9 V 1945 r. uczczono w Iwanowie przesłaniem gratulacji i pozdrowień w imieniu Polaków obwodu do naczelnego dowódcy Wojska Polskiego — marszałka Michała Roli-Żymierskiego oraz do Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁰.

Z zaprezentowanego powyżej przeglądu ważniejszych imprez widać, iż Zarząd Obwodowy ZPP żywo reagował na wydarzenia polityczne, że rozumiał ich rolę w pracy wychowawczej z ludnością i przykładł dużą wagę do sprawy zbliżenia narodów Polski i ZSRR.

Poza wspomnianymi imprezami miały miejsce w Iwanowie także inne formy działalności politycznej i kulturalno-oświatowej. Organizowała je Obwodowa Komisja Kulturalno-Oświatowa ZPP na czele z Biną Szorifikare. Komisja ta już w marcu 1944 r. ukierunkowała swą pracę na urządzenie cotygodniowych przeglądów prasowych oraz odczytów, wieczorów literatury polskiej, jak też na rozwinięcie działalności kółka dramatycznego. Dla dzieci przygotowywano poranki niedzielne, w programie których umieszczano m. in. elementarną naukę języka polskiego. Poza tym Komisja prowadziła akcję zbiórki książek i gazet w celu stworzenia własnej biblioteczki. Niekiedy urządzała zbiorowe wycieczki do teatru i kina, a w I połowie 1944 r. zrealizowała audycję radiową poświęconą W. Wasilewskiej⁶¹. Praca Komisji nie miała w praktyce charakteru systematycznego, była jednak ważnym czynnikiem, skupiającym wychództwo polskie wokół idei i programu ZPP.

Najważniejszym osiągnięciem Zarządu Obwodowego w pionie kultury i oświaty stało się uruchomienie szkoły-internatu dla dzieci polskich w Jurewcu. Odpowiednie starania w tej sprawie rozpoczęto latem 1944 r. Wtedy to m. in. Zarząd Obwodowy wysłał swego przedstawiciela wraz z delegatem Obwodowego Wydziału Oświaty do Jurewca, by tam na miejscu poczynić przygotowania do otwarcia szkoły-internatu dla 100-130 dzieci już w najbliższym roku szkolnym 1944/1945. Najtrudniejszą kwestią było wówczas uzyskanie odpowiedniego budynku. Uznając wagę tego problemu Zarząd Obwodowy ZPP od sierpnia do grudnia 1944 r. cały swój wysiłek i zapobiegliwość poświęcił wyłącznie

⁵⁹ Tamże, syg. 105, s. 14; syg. 711, s. 164; „Wolna Polska” 1945, nr 4, s. 4.

⁶⁰ AAN, ZPP, 105, s. 4, 5.

⁶¹ Tamże, syg. 104, s. 19, 31, 35; syg. 105, s. 14; syg. 241, nlb; syg. 740, k. 16; syg. 791, s. 1; „Wolna Polska” 1945, nr 48, s. 4.

na jego pomyślne rozwiązanie (skutkiem tego zaniedbano jednak inne odcinki działalności). W poczynaniach swych spotkał się z wielką życzliwością i pomocą władz partyjnych i administracyjnych obw. iwanowskiego oraz ludności polskiej. Udział w pracach remontowych i przy-stosowawczych budynku dla potrzeb szkoły-internatu brali niemal wszyscy Polacy z rej. jurewieckiego. Przez prawie miesiąc ok. 30 ludzi muro-wało, szkliło, bielilo i sprzątało obiekt szkolny. Efektem poczynañ było uroczyste otwarcie niepełnej szkoły średniej-internatu dla 120 dzieci. Pozyskano dla niej personel nauczycielski i wychowawczy na czele z dyrektorką i inicjatorką przedsięwzięcia — Marią Kosior⁶² oraz działaczką KOS z Iwanowa — H. Wojciechowską. Nowa placówka została zabezpieczona w opał, żywność, odzież i obuwiu. Internat dysponował własnym koniem, krową i innym żywym inwentarzem oraz 10 ha gos-podarstwem pomocniczym, wydzielonym mu przez władze⁶³. Początko-wo szkoła prowadziła nauczanie w zakresie 6 klas (I klasa — 35 uc-zniów, II — 22, III — 19, IV — 17, V — 16, VI — 17, razem: 126 uc-zniów)⁶⁴.

Według stanu na koniec lutego 1946 r. w siedmiu klasach uczyło się 137 dzieci (w klasie I — 15, II — 25, III — 29, IV — 23, V — 16, VI — 17, VII — 12). Pod względem narodowościowym największą grup-kę stanowili Polacy — 105 dzieci, następnie Żydzi — 12, Białorusini — 12, Ukraińcy — 8. W grupie wiekowej 7—14 lat było 86 uczniów, zaś powyżej 15 lat — 51⁶⁵. Skład kadry pedagogicznej ulegał pewnym zmia-nom, gdyż niektórzy nauczyciele wyjeżdżali w trybie indywidualnym do Polski (tab. 4).

Należy podkreślić, że wiele wysiłku w zapewnienie sprawnego funk-cjonowania szkoły włożył Komitet Rodzicielski na czele z Władysławem Misiukiewiczem⁶⁶.

Internat jurewiecki był pierwszą tego typu placówką polską na te-renie ZSRR. Działacze z Iwanowa stali się pionierami istotnego przed-

⁶² Maria Kosior, córka Kazimierza, ur. 1910 r. w Czerniatce, pow. Hajsyn, woj. podolskie. Ukończyła Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. W 1940 r. z Kow-la przybyła do Jurewca. Działalność społeczną w ZPP rozpoczęła tu w listopadzie 1943 r. — jako przewodnicząca KOS, a następnie — od lipca 1944 r. jako przewod-niczająca Zarządu Rejonowego ZPP i członek Zarządu Obwodowego w Iwanowie. Za zasługi w dziedzinie szkolnictwa polskiego i opieki nad dzieckiem została przed-stawiona w grupie 33 osób do odznaczenia Brązowym Krzyżem Zasługi. Por. AAN, ZPP — 229, s. 13; syg. 286, s. 67, 68; syg. 857, s. 1, 9.

⁶³ AAN, ZPP, 104, s. 35, 41; syg. 105, s. 13, 14; syg. 229, s. 13; syg. 791, k. 2; syg. 955, k. 13; „Raboczij Kraj” 1944, nr 173, s. 2; „Wolna Polska” 1945, nr 8—9, s. 6.

⁶⁴ AAN, ZPP, 743, s. 61.

⁶⁵ Tamże, syg. 732, s. 198, 200.

⁶⁶ Tamże, syg. 857, s. 10, 50.

siewzięcia, gdyż pokazali drogę, która — mimo dużego rozproszenia i często trudnych warunków życia ludności polskiej — umożliwiała kształcenie młodzieży polskiej w rodzimym języku i wychowanie w duchu kultury ojczystej. Być może właśnie przykład Jurewca wpłynął na to, że Rada Komisarzy Ludowych ZSRR zdecydowała wydać 3 I 1945 r. rozporządzenie nr 54, zezwalające oficjalnie na zakładanie szkół-internatów dla dzieci polskich, zapewniające im zarazem utrzymanie na koszt państwa. Ogółem istniało 19 takich placówek, obejmujących 1216 wychowanków⁶⁷.

Tabela 4

Wykaz nauczycieli niepełnej polskiej szkoły średniej
w Jurewcu (1946 r.)

Imię i nazwisko	Stanowisko	Wiek	Wykształcenie	Staż pracy (w latach)
Emanuel Goldberg	dyrektor	30	średnie	9
Aleksandra Wierzbicka	kierownik pedagogiczny	34	"	7
Janina Gąsiorowska	nauczyciel	38	"	8
Bazyli Gołubiew	"	23	"	—
Helena Katz	"	33	wyższe	1
Jeszua Lewinzon	"	27	średnie	2
Wiera Maksimowicz	"	25	"	3
Bela Rozenblum	"	27	"	—
Rywan Rywanowicz	"	24	"	1
Adam Sawaniuk	"	38	wyższe	9
Anna Stojakina	"	24	niepełne wyższe	5

Źródło: AAN, ZPP, 732, s. 199.

IV

Trudna sytuacja materialno-bytowa obywateli polskich w ZSRR stawała przed instancjami ZPP konieczność niesienia im różnych form pomocy. Zadanie to realizowały głównie powoływane przy Zarządach terenowych Komisje Opieki Społecznej (KOS). W Iwanowie okazją do wyłonienia takiej Komisji stało się ogólne zebranie polityczne ludności polskiej w dniu 9 II 1944 r. (patrz wyżej). Inspiracją do tego stała się

⁶⁷ Tamże, sygn. 740, k. 16; „Wolna Polska” 1945, nr 5, s. 4; 1945, nr 8—9, s. 5; 1945, nr 32, s. 4; 1946, nr 12, s. 4.

wcześniejsza (6 lutego) wizyta B. Drobnera w ZG ZPP. Po omówieniu zadań KOS, wyłoniono ją w następującym składzie. E. Strumwasser — przewodnicząca, Szymon Pozner, Irena Borowska, Gerc, A. Arkuszewska — członkowie oraz B. Spychaj z ramienia Zarządu Obwodowego i Sołomiachin — jako przedstawiciel organizacji handlowych⁶⁸.

Działalność KOS ograniczała się początkowo do zbierania i rozpatrywania podań o pomoc z równoczesnym badaniem warunków bytowych petentów. Konkretnie przydziały nastąpiły wiosną 1944 r. po otrzymaniu z Moskwy wagonu z odzieżą (m. in. 2930 szt. różnej odzieży, 314 szt. bandaży oraz 280 kawalków mydła). Wobec faktu, że nie zaopatrzone z tego źródła odległych rejonów, te przesyłały swoje podania do Moskwy. Wydział Opieki Społecznej ZG ZPP zwracał je następnie do Iwanowa z poleceniem udzielenia na miejscu pomocy potrzebującym, co też — po zbadaniu faktycznej sytuacji zainteresowanych — w miarę możliwości czyniono⁶⁹.

Podział produktów i odzieży ze składu ZPP zlokalizowano przy magazynie Promtorga (Socgorodok, ul. Niżegorodskaja 25), zorganizowano w ten sposób, że wzywano przedstawicieli poszczególnych rejonowych KOS do Iwanowa i wspólnie z nimi decydowano o rozmiarach pomocy. Do 1 VII 1944 r. przydzielono tą drogą odzież ponad 73% zarejestrowanym w obwodzie obywatelom polskim. Najwięcej otrzymały rejonu jurewiecki (1000 kg żywności i odzieży) oraz makariewski (600 kg)⁷⁰.

W pracy swej Obwodowa KOS kierowała się instrukcjami i wskazówkami otrzymywanymi z Wydziału Opieki Społecznej ZG ZPP. Przy rozdziale pomocy z zagranicznych darów dobroczynnych, przesyłanych w teren przez bazy Uprosobtorga (Kirów, a potem Moskwa), uwzględniano w pierwszej kolejności rodziny wojskowych (rej. makariewski), dzieci i inwalidów oraz osoby zmobilizowane do tzw. batalionów pracy i najbardziej potrzebujące. Odmawiano wsparcia materialnego nie pracującym, spekulantom i elementom aspołecznym⁷¹.

Według stanu na 1 VII 1944 r. KOS istniały w Iwanowie (obwodowa, 7-osobowa) oraz w 10 rejonach, m. in. w Makariewie (5), Włodzimierzu (3), Furmanowie (3) i Kowrowie (3). Spośród rejonowych najlepiej działała wtedy KOS w Makariewie, która nawiązała ścisły kontakt z miejscowymi władzami radzieckimi i otrzymała od nich wydatną pomoc pieniężną, żywnościową i odzieżową. Niezłe wyniki uzyskiwała

⁶⁸ AAN, ZPP, 104, s. 18, 19, 31; syg. 845, s. 55.

⁶⁹ Tamże, syg. 955, k. 23, 24.

⁷⁰ Tamże, syg. 104, s. 35, 37, 38; syg. 955, k. 2, 3; syg. 1233, nlb.

⁷¹ Tamże, syg. 791, k. 4; syg. 955, k. 6, 8, 24; por. „Żołnierz Wolności” 1944, nr 64, s. 2.

też KOS w Furmanowie, która wystarała się już w 1944 r. o uzyskanie działek ziemi i nasion dla wszystkich Polaków rejonu⁷².

Środki materialne na działalność czerpano głównie ze składek dobrowólnych. Według stanu na połowę 1944 r. zebrano ich w obwodzie 1500 rb, a w okresie od marca 1945 r. do 31 V 1946 r. — 3924 rb. Pieńiądze te przeznaczano na zasiłki dla najbardziej potrzebujących, kupno żywności i odzieży, głównie jednak — na pomoc dla rannych żołnierzy w szpitalach Iwanowa⁷³. Ta ostatnia forma opieki stanowiła bowiem w praktyce stały nurt działalności iwanowskiej KOS. Zapoczątkowano ją w I połowie 1944 r. Wtedy to właśnie — mając na uwadze potrzebę przyjsia z pomocą rannym i chorym obywatelom polskim na terenie Iwanowa — Zarząd Obwodowy nawiązał kontakt z Obwodowym Wydziałem Zdrowia. Stąd m. in. uzyskał dane o ilości rannych i inwalidów polskich w szpitalach, sanatoriach oraz przytułkach. Szczególnie troskliwą opieką otoczono rannych. Do listopada 1945 r. obsłużono ich ok. 450. Po opuszczeniu szpitali otrzymywali oni jednorazową zapomogę w wysokości 100—150 rb (ogółem ponad 8100 rb). Wydatki KOS z racji zakupu dla nich 75 kg mąki, 20 kg ryżu, 15 kg cukru, 10 kg tłuszczu osiągnęły (do maja 1945 r.) sumę 560 rb. W archiwum zachowały się listy dziękczynne („za matczyną troskę”) od byłych rannych żołnierzy, kierowane do aktywistek KOS (szczególnie do R. Binder), które opiekowały się nimi w czasie leczenia w Iwanowie⁷⁴.

W rezultacie starań Prezydium ZG ZPP, rząd radziecki wydzielił — na mocy decyzji 5 IV 1944 r. — dodatkową jednorazową pomoc żywnościową dla ewakuowanej ludności polskiej w ZSRR. W kwietniu i maju 1944 r. każdy obywatel polski przebywający w Kraju Rad miał otrzymać (miesięcznie) po 2 kg mąki, 1 kg kaszy, 500 g tłuszczu, 500 g cukru i wyrobów cukierniczych, 500 g soli, 1 kawałek mydła gospodarczego. Poza tym m. in. dla dzieci polskich obw. iwanowskiego wydzielono 3 tys. m tkanin bawełnianych (po 5 m na jedno) oraz 102 pary obuwia. Rodzinom wojskowych przyznano jednorazowe zasiłki w wysokości po 500 rb.

Realizacja powyższego wymagała wielu prac przygotowawczych. Przede wszystkim należało sporządzić dokładne spisy ludności w całym obwodzie oraz przeprowadzić akcję informacyjną, a następnie — wspólnie z władzami radzieckimi — przystąpić do udzielania pomocy. Na dzień 1 VII 1944 r. już 976 osób (na 1200) odebrało należne im racje żywnościowe. Dzieci i chorzy (350 osób) otrzymali dodatkową nor-

⁷² AAN, ZPP, 104, s. 31—33, 37.

⁷³ Tamże, syg. 104, s. 30; syg. 791, k. 6, 14, 15; syg. 845, s. 56; syg. 955, k. 25.

⁷⁴ Tamże, syg. 104, s. 28; syg. 105, s. 15; syg. 791, k. 4, 9—10, 14.

mę tłuszczu i mleka (po 250 g), a dzieci chore — po 250 g kakao. Pomocą objęto również przebywających czasowo w Iwanowie rannych żołnierzy polskich.

Ogółem, tzw. pajak stalinowski przydzielono 1072 obywatelom polskim z 30 rejonów obw. iwanowskiego. Wartość otrzymanej pomocy zamknęła się kwotą 48 456,6 rb. Oprócz tego należy uwzględnić również fakt zaopatrzenia 420 dzieci z 26 rejonów w pomoc w postaci 1 pary obuwia i 5 m tkaniny, wartości 15 960 rb⁷⁵. Pomoc powyższa, udzielona przez ZSRR w trudnych warunkach wojennych polepszyła wtedy sytuację obywateli polskich i stała się aktem o istotnym wydźwięku politycznym.

Poza nią Obwodowa KOS w Iwanowie realizowała inne formy wsparcia materialnego. Między innymi utrzymywała kontakt z Obwodowym Wydziałem Opieki Społecznej, gdzie interweniowała w sprawie umieszczenia w sanatoriach chorych na gruźlicę dzieci, zorganizowała naprawę obuwia dla obywateli polskich po cenach państwowych, czyniła starania o wydzielenie odpowiednich mieszkań dla najbardziej potrzebujących rodzin polskich, wysłała jedno dziecko do Polskiego Domu Dziecka w Czkałowsku pod Moskwą, pomogła w umieszczeniu innego — chorego w szpitalu w Iwanowie⁷⁶.

Dnia 9 XII 1945 r. zwołano w Iwanowie ogólne zebranie obywateli polskich, poświęcone wysłuchaniu i ocenie sprawozdania z pracy Obwodowej KOS oraz wyborom nowego jej Zarządu. Sprawozdanie za okres od marca do grudnia 1945 r. przedstawił przewodniczący KOS — Szymon Pozner. Zawarł w nim najważniejsze osiągnięcia i dokonania Komisji. Należała do nich przede wszystkim, wspomniana wyżej, stała pomoc (1—2 razy w tygodniu) żywnościowa i inna dla przybywających do miejscowych szpitali rannych polskich żołnierzy (dostarczano im także papier, ołówki, zapalniczki, prasę polską i żydowską, literaturę). Środki na ten cel czerpano z dobrowolnych obwodowych zbiórek pieniędzy (ponad 2500 rb) i artykułów spożywczych (3 kg masła, 16,5 kg grochu, 8 kg mąki, 2,8 kg kaszy itp.). Dbano zresztą nie tylko o rannych, ale także o chorych, rekonwalescentów i najbardziej potrzebujących spośród ludności polskiej Iwanowa, którym m. in. udzielano zasiłków pieniężnych. Na wsparcie ze strony KOS i Zarządu Obwodowego mogli liczyć ponadto amnestiowani i byli więźniowie hitlerowskich obozów koncentracyjnych, przysłani na tutejszy teren (A. Kozłowska, M. Galimska, S. Koluba, I. Mironowicz).

⁷⁵ CA KC PZPR, ZPP, 216/24, k. 12—20; AAN, ZPP, 104, s. 33—35; syg. 791, k. 3; syg. 955, k. 8; por. też: tamże, syg. 760, s. 415.

⁷⁶ AAN, ZPP, 104, s. 32; syg. 955, k. 4, 5.

Istotnym uzupełnieniem środków, pozostających w dyspozycji KOS, stały się talony na artykuły przemysłowe, przydzielone przez miejscowe władze radzieckie, a następnie rozprowadzone wśród najbardziej potrzebujących. W okresie sprawozdawczym nabyli oni dzięki temu m. in. 250 par obuwia płóciennego, 50 par obuwia dzieciennego i damskiego, 80 szt. bielizny męskiej, 150 m tkanin bawełnianych, 18 palt dla dzieci, 3 kołdry, 48 prześcieradeł. Dnia 15 IX 1945 r. dotarła do Iwanowa niewielka w stosunku do potrzeb przesyłka z ZG ZPP, która zawierała m. in. 25 palt męskich, 20 palt damskich, 10 par obuwia, 25 bluzek, 20 sukienek, 10 spódnic. Aktyw otrzymał wówczas 1 tys. szt. papierosów i 5 słoików kwasu cytrynowego.

Decyzje o rozmiarach i asortymencie pomocy podejmowano na zebraniach KOS z udziałem przedstawiciela Zarządu Obwodowego. Do najbardziej aktywnych członkiń KOS należały w omawianym okresie I. Borowska, R. Binder (obie łodzianki) oraz Wojciewska, mające pieczę nad szpitalami nr 1070, 1079, 1386, 3825. W dyskusji nad sprawozdaniem Pozniera wypowiedziało się 10 osób. Pracę KOS uznano za dostateczną.

Do nowego Zarządu zgłoszono 9 kandydatur. W jawnym głosowaniu zadecydowano o wyborze pięciu: B. Strosberg, I. Borowskiej, A. Arkuszewskiej, R. Binder i S. Pozniera⁷⁷.

Pewne niedociągnięcia w dotychczasowej pracy Obwodowej KOS wynikały głównie z braku płatnych pracowników, którzy mogliby skupić swój wysiłek wyłącznie na działalności ZPP. Dotąd bowiem wszyscy jej członkowie byli zatrudnieni w różnych zakładach i instytucjach Iwanowa, co ograniczało do minimum wygospodarowanie czasu na pracę społeczną. Mimo tego w 1945 r. KOS zbierała się 1—2 razy w miesiącu dla rozpatrzenia podań o pomoc i innych spraw bieżących. Rekompensatą za działalność społeczną była specjalna pomoc dla aktywu Iwanowa, wydzielona mu przez ZG ZPP. W latach 1945—1946 było to 1900 szt. papierosów, 63 m tkanin bawełnianych, 9 kawałków mydła, 9 par skarpet, 9 ręczników i 5 słoików proszku cytrynowego⁷⁸.

Pewna ilość środków żywnościowych i artykułów przemysłowych docierała do Iwanowa (i była tu rozdzielona przez KOS) z baz Uprosobtorga, które rozsyłały w teren zagraniczne dary dobroczynne. Ogółem obw. iwanowski otrzymał z tych baz (do maja 1945 r.) artykuły spożywcze wartości 19 649,89 rb oraz odzież i obuwie na sumę 145 819,20 rb (razem: 165 499,09 rb). Pomoc ta, jak też i inna, była jed-

⁷⁷ Tamże, syg. 760, s. 71; syg. 791, k. 4, 10, 14—16; syg. 955, k. 12—15, 17—22; syg. 845, s. 55.

⁷⁸ Tamże, syg. 104, s. 36; syg. 791, k. 6, 15; syg. 845, s. 55.

nak niewystarczająca w stosunku do ogromnych potrzeb ludności⁷⁹. W tej sytuacji istotne dla ZPP stało się uzyskanie środków ze źródeł miejscowych. Przyznać należy, że władze Iwanowa bardzo życzliwie rozpatrywały wszelkie prośby Zarządu Obwodowego ZPP w tej sprawie. Źródła archiwalne wymieniają m. in. M. Zielenowa — sekretarza Obwodowego Komitetu WKP(b), blisko współpracującego z aktywem ZPP i wspierającego Związek w jego działaniach⁸⁰.

Tylko w 1945 r. miejscowa pomoc radziecka wyrażała się w wydzialeńiu do dyspozycji ZPP 239 par obuwia brezentowego, 10 talonów na drewno, 53 par bielizny męskiej, 48 prześcieradeł, 18 palt dla dzieci, talonów na 656 m tkanin bawełnianych, 48 par kaloszy, 3 kołder watoowanych, 24 sukien, 3 bluzek oraz 6 tys. rb na zapomogi (po 500 rb). Wymienione rzeczy były wydawane przez KOS (tab. 5) osobom najbardziej potrzebującym⁸¹. Należy podkreślić, że w warunkach wojny pomoc ta miała szczególne znaczenie moralne i polityczne, o czym świadczyły liczne podziękowania, listy indywidualne oraz rezolucje, uchwalane w rejonach i przesyłane do Zarządu Obwodowego ZPP.

Tabela 5

Skład osobowy Komisji Opieki Społecznej w Iwanowie (lata 1944—1946)

Stanowisko	Imię i nazwisko	Okres działalności
Przewodniczący	Eugenia Strumwasser	9.02.1944— ?
	Julian Lewin	1944
	Szymon Pozner	1945
	Rywka Binder	1946
	Bińsztok	1946
Członkowie	Szymon Pozner	9.02.1944—1945
	Irena Borowska	9.02.1944—1946
	Gerc	9.02.1944— ?
	A. Arkuszewska	9.02.1944—1946
	H. Wojciewska	? —1945
	Rywka Binder	03.1945—1946
	Stanisław Kieliszek	1945
	Epsztejn	1945
	B. Strosberg	9.12.1945—1946

Źródło: AAN, ZPP, 104, s. 18—19; syg. 387, s. 39; syg. 758, k.22; syg. 791, k. 16; syg. 955, k. 12, 21, 22; CA KC PZPR, ZPP, 216/18, s. 151a.

⁷⁹ Tamże, syg. 104, s. 17, 35, 36; syg. 760, k. 349; syg. 791, k. 2, 4, 6; syg. 955, k. 2, 8, 9.

⁸⁰ Tamże, syg. 955, k. 3; por. „Raboczij Kraj” 1944, nr 123; 1944, nr 83.

⁸¹ AAN, ZPP, 105, s. 15; syg. 791, k. 5, 6; syg. 845, s. 55.

V

Podpisanie polsko-radzieckiej umowy o opcji i repatriacji 6 VII 1945 r. zapoczątkowało ostatni etap pobytu wychodźstwa polskiego w ZSRR. Odtąd aktyw ZPP skierował swe wysiłki głównie na przygotowanie powrotu rodaków do kraju. W poszczególnych środowiskach polskich powołani zostali spośród działaczy Związku pełnomocnicy Polskiej Delegacji Polsko-Radzieckiej Komisji Mieszanej ds. Ewakuacji. W obw. iwanowskim funkcję tę powierzono Józefowi Błoniarczykowi⁸², zaś od lutego 1946 r. — Adamowi Pawlickiemu — sekretarzowi odpowiedzialnemu Zarządu Obwodowego ZPP⁸³. Jego zadaniem było organizacyjne i materialne zabezpieczenie akcji opcji i repatriacji.

W celu pokrycia wydatków, związanych z zaopatrzeniem powracających do kraju, prowadzono od października 1945 r. zbiórkę na Fundusz Repatriacyjny. Ogółem zgromadzono kwotę 17 325 rb, z czego 54,4% stanowiły dotacje Komisji Mieszanej z Moskwy. W okresie marzec — maj 1946 r. wydatkowano ją na zapomogi dla najbiedniejszych repatriantów (po 50—400 rb) oraz na pokrycie kosztów dekoracji dwóch pociągów i organizację wiecu pożegnalnego (orkiestra). Zastępcą naczelnika transportu nr 22 — Fruma Epszteina otrzymała do dyspozycji 6 tys. rb z przeznaczeniem na zapomogi w czasie podróży i inne wydatki⁸⁴.

W ramach pomocy dla repatriantów z obw. iwanowskiego przesłano im z puli Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej 2989 baniek konserw rybnych oraz 2319 baniek mleka. Konserwy rozdawano na

⁸² Józef Błoniarczyk, syn Michała, ur. się 22 II 1897 r. w wielodzietnej rodzinie k. Brzeska. Zdołał ukończyć zaledwie 4 klasy szkoły. W poszukiwaniu pracy wyjechał w 1923 r. do Francji. Znalazł tu zatrudnienie jako górnik i związał się z partią komunistyczną. W 1937 r. ochotniczo zaciągnął się do republikańskiej armii hiszpańskiej i walczył przeciwko wojskom gen. Franco. Ranny (stracił nogę) dostał się do niewoli, skąd wrócił do Francji, a następnie — w 1939 r. wyjechał do ZSRR. W Tejkowie, gdzie znalazł się w 1941 r., pełnił funkcję przewodniczącego Zarządu Rejonowego oraz członka Zarządu Obwodowego ZPP w Iwanowie. Por. AAN, ZPP, 229, s. 8, 9.

⁸³ Adam Pawlicki, syn Michała i Florentyny, ur. się 24 X 1891 r. w Łodzi. Tu ukończył szkołę powszechną i został majstrem tkackim. Był członkiem KPP. Uczestniczył w zawodowym ruchu robotniczym. Mieszkał na ul. Zagajnikowej 20. W ZSRR znalazł się w 1939 r., uciekając przed nawałą hitlerowską. Od początku powstania ZPP w obw. iwanowskim, włączył się w nurt jego pracy, najpierw jako sekretarz odpowiedzialny Zarządu Rejonowego w Szui, a od 21 III 1945 r. do 17 VI 1946 r. — na stanowisku sekretarza odpowiedzialnego Zarządu Obwodowego. Por. AAN, ZPP, 105, s. 9; syg. 229, s. 6, 7, 11, 12; syg. 289, k. 69; CA KC PZPR, ZPP, 216/19, s. 26a, 68a.

⁸⁴ AAN, ZPP, 387, s. 2—6, 31—40; syg. 492, s. 28; por. też: tamże, syg. 759, s. 19.

miejscu — po 4 rybne i 3 mleczne na jedną osobę. Przed odejściem transportu wydano dzieciom dodatkowo po 2 bańki mleka⁸⁵. Ponadto repatrianci otrzymali pewną pomoc od rządu rodzieskiego. Obejmowała ona przydział na wykupienie 858 m tkanin, 255 par obuwia (nie zrealizowano 30 par), 171 szt. serdaków watowanych — ogólnej wartości 16 982 rb. Część towarów (za 900 rb) wykupiono ze środków ZPP i wydano ludziom bezpłatnie. Pomoc pieniężna, przyznana repatriantom przez Zarząd Obwodowy, wynosiła 24 850 rb⁸⁶.

Transport nr PN-22, którym wróciła do kraju pierwsza grupa wychodźstwa polskiego z obwodów: iwanowskiego, jarosławskiego i kostromskiego, formowany był na stacji Wspolie (Jarosławl). Odszedł on stąd 15 III 1946 r. Pierwotny termin wyjazdu, ustalony był na 8 marca, ale nastąpiło przesunięcie go z powodu późniejszego przybycia tu repatriantów z obw. iwanowskiego. Transportem tym odjechało z Iwanowa 12 III 1946 r. 375 osób. Wskutek braku dokumentów stwierdzających polską przynależność państwową, spóźnienia się ze złożeniem odpowiednich pism i ankiet oraz z innych przyczyn nie zdołało wówczas wyjechać 189 osób. Natomiast 37 osób zdecydowało pozostać na stałe na ziemi iwanowskiej.

Trasa przejazdu (1564 km) wiodła przez Wspolie, Bołogoje, Wielkie Łuki, Mołodieczno i Brześć. Stąd przedstawiciele Państwowego Urzędu Repatriacyjnego skierowali transport nr 22 (ogółem 997 osób w 49 wagonach) do Poznania, gdzie przybył 29 III 1946 r. Następnego dnia o godz. 20⁰⁰ wyruszył w ostatni etap — do miejsc przeznaczenia — Pawiej Góry, Sowiej Góry, Rogoźna, Kurowa i Sulęcina, gdzie rozlokowano przybyszów w dniach 1—2 IV 1946 r.⁸⁷

Druga grupa obywateli polskich (105 osób) wyjechała z Iwanowa transportem nr 168 w dniu 15 V 1946 r. W sumie, spośród tych, których losy wojny rzuciły na teren obw. iwanowskiego, wróciło do kraju w sposób zorganizowany 480 osób. Pewna ich ilość wyjechała wcześniej w trybie indywidualnym⁸⁸.

Rozstanie z ziemią iwanowską otrzymało uroczystą oprawę — odbył się okolicznościowy wiec pożegnalny. W dowód wdzięczności za okazywaną pomoc i harmonijną współpracę z aktywnym ZPP wręczono przedstawicielom Oblispolkoma i Obwodowego Komitetu WKP(b) po-

⁸⁵ Tamże, syg. 755, k. 143; syg. 845, s. 55.

⁸⁶ Tamże, syg. 845, s. 55.

⁸⁷ Tamże, syg. 109, s. 2; syg. 105, s. 1, 2; syg. 348, k. 12; syg. 358, nlb; syg. 759, s. 19; syg. 360, s. 4; tamże, Zarząd Centralny Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Łodzi. 1944—1951, syg. IX/82, s. 35, 54, 76; syg. IX/83, s. 20; syg. IX/84, s. 124.

⁸⁸ AAN, ZPP, 759, s. 19; syg. 857, s. 59; por. też: syg. 352, s. 169—171.

darki, zakupione ze składek wyjeżdżających⁸⁹. Akcentem stanowiącym formalny koniec trzyletniej działalności ZPP w Iwanowie było finansowe rozliczenie przedstawiciela Zarządu Obwodowego — A. Pawlickiego, dokonane w Moskwie 6 VI 1946 r.⁹⁰

Instytut Historii
Zakład Historii Narodów ZSRR

Альбин Гловацки

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЛАСТНОГО ПРАВЛЕНИЯ СПП В ИВАНОВЕ (в 1943—1946 гг.)

Статья представляет первую попытку дать полное представление о деятельности организации Союза Польских Патриотов в СССР в областном масштабе. На основе архивного материала, польской и советской прессы, а также воспоминаний и реляций деятелей СПП — были представлены разнообразные виды работы областного правления СПП в Иванове, который был создан уже в августе 1943 г. — как один из первых на территории СССР. На учредительном собрании был обсуждён вопрос развития и создания организационной сети СПП в Ивановской области, установлено число польских групп на этой территории, а также представлено функционирование областного правлений. Особенно много внимания было посвящено вопросу о воспитательно-политической и культурно-просветительной работе, а также процессу празднования государственных годовщин и стараниям создать первую в СССР польскую школу-интернат в Юрьевце.

Была также дана характеристика покровительственной деятельности, а также представлены формы и размеры общественной помощи, оказанной СПП. Характерным для Иванова было расширение опеки в госпиталях над ранеными поляками и раздел материальных средств полученных из-за границы и в силу решения Советского правительства от 4 апреля 1944 г., а также из местных источников. В заключении обсуждалась акция репатриации в страну в 1946 г. Как в тексте, так и в примечаниях представлен состав и члены областного актива СПП, дающие информации о том, какие люди в Иванове включились в деятельность для популяризации и осуществления идеи СПП в СССР.

⁸⁹ Тамże, syg. 387, s. 35—37.

⁹⁰ Тамże, syg. 492, s. 28.